

HISTORIJSKA PODLOGA HRVATSKOGA GLAGOLJAŠTVA U X I XI STOLJEĆU

Nada KLAIĆ, Zagreb

I

Kad je V. Jagić pisao o »Hrvatskoj glagolskoj književnosti« u Vodnikovoj Povijesti hrvatske književnosti¹ onda je ondje dao i svoju definiciju glagolizma. Prije svega, pošao je sa stajališta da je glagolizam nešto što je »donekle podržavalo narodnu individualnost« u doba snažnih vanjskih utjecaja koji su »potezali hrvatski narod u svoje vrtloge, cijepali na komade njegovu cjelinu, podčinjavali ga tuđoj koristi.« Gledajući tako na njega on mu je zaista mogao dati samo najšire značenje. Zato je kazao: »Pod hrvatskim glagolizmom ne mislimo samo na crkvu, na obavljanje službe Božje jezikom slovenskim, po knjigama pisanim glagolskim slovima, i ako je time glagoljaštvo otpočelo, već imamo na umu razvitak narodnog jezika s glagolskim pismom za sve književne i društvene potrebe, što je javnomu životu davalo slovensko obilježje, odvajajući ga u nekoliko od kosmopolitskog gospodstva latinštine«. Uza sve to što je ostao na pojmovanju glagolizma u svojoj domeni, dakle na njegovu književno-kulturnom značenju, Jagić je morao priznati da se sve to »izvršivalo u vrlo maljušnim razmjerima koji nisu bili dosta jaki da bi mogli izdržati konkurenciju gospodstva latinskoga«. Nužno je dakle slijedio i dalji zaključak, da je naime »i sav sredovječni karakter hrvatskog javnog života bio samo djelomice slovenski, ne dopirući dalje, već koliko je bilo gospodstva glagolske pismenosti«.²

Međutim, kolika li razočaranja kad je Jagić pokušao odrediti područje »gospodstva glagolske pismenosti«. Valja doduše priznati da on nije išao suviše duboko u traženju historijskih uvjeta. Zadovoljio se na žalost najopćenitijim pregledom hrvatske povijesti, nedo-

¹ Knjiga I., Matica Hrvatska, Zagreb 1913.

² N. dj., str. 9, 10.

statak, uostalom, koji će ostati glavnom karakteristikom filoloških i kulturno-književnih pokušaja za rješenje »zagonetke glagolizma«.³ Pa ipak i površan i netačan pregled historijskih uvjeta priječi Jagića da glatko nađe mjesto glagolizmu u Hrvatskoj. Jer Hrvati su, kako on misli, »već u VII stoljeću pristali uz rimski katolicizam, obećav poslušnost rimskim papama, koji ih uzeše pod osobitu zaštitu sv. Petra«. Upravo zato, tvrdi Jagić, »za puna dva stoljeća ne biva nikakva spomena o narodnom jeziku bilo u crkvi bilo u državi«. Tek polovicom IX st. nastupa preokret kad je »laki saobraćaj među Panonijom... i među susjednim Hrvatima« omogućio prenos »panonsko-moravske tekovine k susjedima te i Hrvati stadoše, bar u sjevernim krajevima, oslušivati slovensku službu božju, čitati glagolske knjige«. Nema doduše dokaza da su slovenski apostoli bili u Hrvatskoj, »ali lahko je vjerovati da su se možebiti putujući iz Panonije u Mletke takli zemljišta hrvatskoga ili da je Metod sam na svojem putu iz Panonije u Rim ili vraćajući se iz Rima u Panoniju udario koji put preko Hrvatskog primorja ili preko Istre«. Može se dopustiti da se poslije Metodijeve smrti neki njegovi učenici »zakloniše pod zaštitom hrvatskog naroda te postadoše rasadnici Metodovih crkvenih načela u tim krajevima«. Ali »mnogo je veći broj panonskih bjegunaca našao utočište među Hrvatima krajem IX stoljeća, pošto Mađari provališe u Panoniju«. Međutim, nije isključeno da su se nešto kasnije »glagolske knjige širile po hrvatskim stranama s juga, dolazeći ovamo preko srpskih krajeva iz Makedonije«. Na takav bi smjer primanja mogli upućivati tzv. Kijevski listići, jer su »oni mogli biti u rukama hrvatskih popova glagoljaša«. Na Hrvatsku, kaže dalje Jagić, mogao bi upućivati i Kločev glagoljaš i to »ako je istina, što se misli, da je nekoć bio svojina krčkih knezova i može biti čak ondje prepisan, tada bi njegov stariji slovenski original mogao doći u Hrvatsku s juga, iz Makedonije«. Hrvatska redakcija crkveno-slovenskoga jezika kao i poseban oblik glagoljice (uglata) govore u prilog »tihom i neopaženom prodiranju« na hrvatsko područje. »Ima ipak nekoliko historijskih vijesti, koje kao da svjedoče da je zbilja već u IX st. slovenska služba Božja bila poznata u Hrvatskoj«. To je tobože doba Zdeslava koje je istovremeno Metodijevu radu, pa »se lako može misliti da je možda i onaj pokret Hrvata u Dalmaciji bio izazvan željom e da bi se i kod njih obavljala služba Božja na slovenskom jeziku«. Na to bi mogla upućivati zabrana Metodijeve nauke 925 g.,

³ O glagolizmu kao zagonetci pisao je A. Cronia, L'enigma del glagolismo in Dalmazia dalle origini all'epoca presente, Rivista Dalmatica VI—VIII, 1922-25.

jer »uza svu ovu strogost (zaključaka, N. K.) izbijaju neki ustupci, koji dokazuju da je slovenski pravac u crkvi bio dosta jak«. Najzad, ipak mora priznati da »za nevolju prolazimo bez obzira mimo nekoliko stoljeća ne znajući što da o njima kažemo, ako ne ćemo da i opet istaknemo jednu strogu zabranu slovenske liturgije u XI stoljeću...«. Oslanjajući se na Tomin izvještaj o otporu u Hrvatskoj, a ne na autentičnu potvrdu zaključaka Jagić pripisuje »tadašnjoj rimskoj hierarhiji veliko neznanje i nepoznavanje prilika, u kojima je nekoć živio Metod«. Ali, »vjeru prostog hrvatskog naroda ... ne mogoše izbrisati iz pameti ni crkveni Spljetski sinodi ni njihove zabrane«. Zato su glavni krivci da glagolizam ipak nije u Hrvatskoj uhvatio čvršći korijen »nenormalni odnos više hierarhije i prostog svećenstva« kao i »hrvatski kraljevi i knezovi, župani i vlastela« koji nisu »prigrlili slovensku knjigu kao što su to učinili bugarski i srpski vladari«. Oni to nisu učinili stoga što »u njih ne bijaše te snage da bi mogli odoljeti uticaju Rima i starih kulturnih tradicija rimske Dalmacije«. Zato, kaže dalje Jagić, »na svu sreću sačuvalo se nešto narodnog života u autonomnim općinama, više seoskim nego gradskim te se našlo nekoliko aristokratskih porodica (Frankopani, Zrinski i dr.) koje su poštivale glagolsko pismo i glagolsku knjigu«. Najzad Jagić, svijestan koliko je zaista »maljušan« hrvatski glagolizam, završava taj dio prikaza riječima: »To je i sva sadržina hrvatskog glagolizma«. ⁴

Radeći također na Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda *Mihovil Kombol* se ipak nije odlučio na to da upotrebi izraz glagolizam niti da mu dâ tako široko značenje. Za njega je glagoljaštvo pismenost, a ne književnost, jer svećenstvo koje ga njeguje prepisuje ili »u najboljem slučaju« prevodi. I u prikazu historijskih preduvjeta Kombol manje luta od Jagića. Za njega je glagoljaštvo nešto što je usko povezano uz teritorij hrvatske države, jer je svećenstvo dalmatinskih gradova bilo latinsko »gledajući na slavenski jezik u crkvi isto onako s visoka kao na Istoku grčko svećenstvo i nastojeći na crkvenim saborima desetog i jedanaestog stoljeća da taj jezik potisne, koliko je god bilo moguće«. Hrvatski vladari tobože nisu stajali na strani glagoljaša stoga što je »pitanje liturgičkog jezika bilo u prvom redu političko«. Po Kombolovu mišljenju hrvatsko se glagoljaško područje smanjuje dolaskom Mađara, jer glagoljaše potiskuju »latinske« biskupije kao što je zagrebačka. Protivljenje »latinskih« biskupa u X i XI st. je bilo uzaludno, jer zaključci sabora

⁴ N. dj., str. 10, 13, 14, 15, 16.

»ne samo što nisu iskorijenili staroslavenskoga bogoslužja iz hrvatskih crkava, već se je ono čak raširilo duboko u Istru«. ⁵

Međutim, glagolizam i glagoljica — osobito ova potonja — zanimaju sve više slaviste i historičare književnosti, pa se i u najnovije vrijeme nastoji ponovo istaći uloga »Glagolizma i njegovo značenje za Južne Slaven«. ⁶ Smatrajući da je Jagićeva definicija iz 1913. o kojoj je naprijed bila riječ bila za 1913. g. »dovoljno široka i dovoljno napredna« i da je kao takva »mogla zadovoljiti«, ali da se »mi s time danas ne bismo složili«, jer je »Jagić tu ostao na površini zbivanja i nije zalazio dublje u njegovu suštinu«, *Josip Hamm* je pokušao da ga ispravi. Na to se odlučio osobito stoga što je mislio da Jagić »nije pokazao čime je npr. glagolizam podržavao narodnu individualnost kod Hrvata, recimo, u X vijeku«, zatim što »nije dao razloge koji su bili odlučni da je kod njih glagolizam *trajno* utjecao na razvitak narodnoga jezika za sve književne i društvene potrebe« i najzad što nije pokazao kakvo je to bilo odvajanje glagolizma od »kosmopolit-skog gospodstva latinštine«. Hamm smatra da je njegov postupak utoliko više opravdan što »mi danas, čini nam se znamo nešto više nego što se prije 45 godina znalo«. Zato razmatra problem »glagolizma kao elementa otpora kod Slavena uopće« i pitanje »glagolizma kao preteče književnosti na narodnom jeziku kod Hrvata«. U skladu sa svojom namjerom da prikaže glagolizam kao »elemenat otpora« on mijenja njegovu definiciju odnosno osnovni sadržaj. »Pod glagolizmom ja razumijem pokret, koji je počeo s glagoljicom i sa slavenskom službom božjom, ali koji je to prerastao još u desetom vijeku i postao pojam za sve ono što je prema onomu *izvana* predstavljalo nešto *svoje*. Glagoljica u toj drugoj fazi više nije bila isključivi nosilac toga pokreta, ona je bila od njega nošena, i on je mogao postojati i bez nje, ako su za to postojali ostali uvjeti, odnosno, ako je na njezino mjesto došla neka druga slavenska azbuka«. Neobično iznenađuje takva definicija, ako autor sam priznaje da ovakvo pojmovanje glagolizma »izmiče zakonima umovanja« i »to zato što su njegove osnove iracionalne«. Do iracionalizma tjera autora činjenica koju »inače ne može protumačiti«, a ta je »ono uporno ostajanje uz Rim i uz katolicizam i uz to jednako uporno odbijanje latinizma u crkvi, koji je univerzalistički Rim smatrao bitnim i vanjskim znakom pripadnosti Crkvi...«. Uza sve to što ove nepomirljive suprotnosti — koje, valja priznati, Jagić nije tako zaoštrio — svodi na »iracional-

⁵ Matica Hrvatska, Zagreb 1945, str. 7 i 8.

⁶ *Slavia* XXV/2, 1956, str. 313—321.

nu« osnovu, Hamm smatra da je takvo gledanje ispravnije. Zato i tvrdi: »Kada se ovako gleda na glagolizam, on prestaje biti zagonetka«. Nameće se pitanje: da li je historijska uvjetovanost toga pokreta u Hammovu prikazu osnovana na nekim novim, Jagiću nepoznatim činjenicama? No, već u prvoj rečenici poglavlja koje treba da pokaže »kada su glagoljica i s njom slavensko bogoslužje doprli u hrvatske zemlje« Hamm opet mora priznati, kao i svi drugi prije njega da se to »još uvijek pravo ne zna«. On misli, da je »glavni zaštitnik i zagovornik (slavenskoga bogoslužja; N. K.) bio *episcopus Chroatorum*...«,⁷ iako je to mišljenje odavno napušteno. Hamm i dalje vjerno slijedi Šišića tako da se u njega može naći još uvijek »kratkotrajna vladavina Iljka«, premda je zabluda oko ovoga tobožnjeg vladara odavno razjašnjena.⁸ Šišićeve pretpostavke ne smatra neosnovanima, ali mu se čini da može kazati kako hipoteza o sklanjanju Metodijevih učenika poslije 885. g. u Hrvatsku »nije dovoljno vjerojatna«.⁹ Tobože zato što »bjegunci, prognanici, nemaju obično među starosjediocima onog ugleda, koji bi bio potreban, da njihova nauka za tako kratko vrijeme pusti duboko korijenje na relativno velikom i razvedenom prostoru...«; osim toga, on misli da se »ovoj pretpostavci protive i historijski momenti«. Tačnije je da su to autorova shvaćanja; on je, naime, uvjeren da ni Branimir ni Teodezije nisu poslije 885. g. mogli primiti Metodijeve učenike. Konačno završava ovako: »Zato ja mislim, da je Šišić bio na pravom putu sa svojim mišljenjem, da su glagoljica i s njom glagolizam kod nas uhvatili duboko korijena već za kneza Domagoja«. Međutim, pročitaj li se Šišićev tekst, lako se može razabrati da Šišić nigdje ne povezuje Domagoja s glagoljicom. Zato odmah postaje jasno kako Hamm dolazi do »borbenosti« glagolizma. »Bilo je to doba žestoke borbe s Mlecima, kada se kod nas, na našem području, stvarala prva antiteza: glagoljica i slavensko bogoslužje je ono što je *naše*, a latinski i talijanski jezik i sve što ide uz to jest *vaše*, nije naše«. Ne treba posebno dokazivati da za takvo mišljenje ne samo nema dokaza u izvorima već se protivi pojmovima onoga vremena, tako da za historičara ostaje takva koncepcija zaista »iracionalna«. Autor je uvje-

⁷ N. dj. str. 313, 314, 315—6, 316, 314.

⁸ Pogrešno mišljenje o tobožnjem hrvatskom knezu Iljku zasniva se na lošem čitanju i tumačenju podataka o Domagoju u *Annales minores mletačkog dužda i kroničara Andrije Dandola* (iz XI st.). Podatak vidi u F. Rački. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM VII, 1877, str. 366. Zabludu je razriješio M. Dinić, O hrvatskom knezu Iljku, *Jug. ist. časopis* IV, 1938.

⁹ N. dj., str. 315.

ren da mu je takav postupak dopušten stoga što »nanižu li se jedan na drugi nagi historijski fakti« ne može se doći ni do rješenja zagonetke o glagolizmu. Uzme li se u obzir da je Hamm zaobišao upravo one »nage historijske fakte« na koje se poziva čitava historiografija prije njega, a pozvao je u pomoć tobožnje Šišićevo mišljenje, onda se lako može razabrati da nije bio na pravom putu i da nije pridonio ni jedan novi dokaz u prilog svojoj koncepciji glagolizma. Sličnu sliku o stvaranju borbenoga protulatinskoga stava u kojem su se potaknuti »kolektivnom narodnom svijesću« našli Slaveni i glagoljaši može se naći i u drugom njegovom prilogu o glagolizmu.¹⁰

Dostaje, mislim, pregled spomenutih mišljenja da se pokažu najvažnija kolebanja i lutanja, pretpostavke i tvrdnje slavista u ovom našem stoljeću. Njihova je osnovna karakteristika da gotovo ne nastoje prodrijeti u historijsku uvjetovanost glagolizma, već se zadržavaju zaista na površini historijskih zbivanja. Krivicu — bar djelomično — za takav stav slavista snose i historičari koji se još ni danas ne mogu složiti u značenju glagoljaštva za hrvatski kulturni i još više politički život.

Kad bismo danas željeli dati samo letimičan pregled literature u kojoj se govori o glagoljici u Hrvatskoj, onda se bez sumnje ne bismo mogli tako brzo zaustaviti. U čitavom nizu djela, rasprava i priloga, učestalih osobito oko 1925. godine, kad se slavila tisućgodšnjica kraljevstva i splitskih sabora, nastojalo se na najrazličitije načine riješiti pitanje slavenskoga liturgijskog jezika. Bilo je krajnjih rješenja, tj. potpunog odricanja svake vrijednosti zaključku o glagoljici u X st., ali i punog priznavanja saborskog zaključka 925 g.

Činilo se da se problem sve teže rješava zbog toga što je ovakvo ili onakvo rješenje povlačilo za sobom i niz drugih pitanja. Naime, čim se pretpostavljalo da je i Tomislav bio na saboru 925 g., sam se od sebe nametao problem njegova odnosa prema dalmatinskim gradovima, ninskoj biskupiji i, dakako, slavenskoj liturgiji. Kako se, nadalje, ninski biskup Grgur još na istom, prvom saboru pokazao kao buntovnik, vrlo je blizu bila misao da je upravo on bio predstavnik buntovničke slavenske crkve. Ta ideja o Grguru kao protagonisti glagoljaša tako je nametljivo vladala čitavom literaturom da i danas, kad smo se već odavno odvikli od takvoga lika Grgureva, nailazimo ipak na Meštrovićev prikaz u srednjoškolskim udžbenicima. Ova je zabluda uhvatila tako čvrsto korijenje u historiografiji i zato što se

¹⁰ Der Glagolismus im mittleren Balkanraum, Die Welt der Slaven, Vierteljahrsschrift für Slavistik I, 1956, Heft 3, str. 265.

slijedio logički red misli i nije se pokušavalo otkriti stvarni historijski razvitak ili bar tadašnju historijsku situaciju. Ta što je bilo jednostavnije pomisliti nego to da je glagoljaška crkva »narodna« i »hrvatska« i da se prema tome otpornik Grgur stavio u obranu te crkve i njenih interesa. Kako je »latinska« crkva morala biti protivnica »narodnoj« i »hrvatskoj«, a ona je i pobijedila, do njena slavlja nije joj pomogao nitko drugi no hrvatski kralj Tomislav koji je sve to mirno gledao. Posljedica takva shvaćanja je osuda hrvatskoga kralja Tomislava i dakako »latinaša« koji su naveli kralja na takav poguban korak. Pošlo se i dalje. Protivnički »latinaško-dalmatinski« i »hrvatsko-glagoljaški« tabori nisu poslije 925 g. nestali. Grijech Tomislava pogađa sve Trpimiroviće i prodaja »narodne duše« dalmatinskim građanima jedan je od uzroka »narodne tragedije« početkom XII. st. kad je izgubljena »državna nezavisnost«. Tako se bez velikih poteškoća mogla krivica za gubitak »narodnog državnog života« prebaciti i na »latinaše« kojima tobože od doseljenja i tako nije bilo simpatično hrvatsko zaleđe.

Štaviše, ni ozbiljna historiografija u kojoj se ozbiljno obrađivao problem slavenskog liturgijskog jezika nije se mogla osloboditi te zamamne i — kako se čini — netačne slike. Tako je npr. Svetozar Ritig¹¹ završio svoj prikaz splitskih sabora u X st. ovim riječima: »Tako eto završi prva epoha u borbi između hrvatskoga i latinskoga klera na Adriji . . . Bijaše to borba za crkvenu narodnu neodvisnost, koja je u to drevno doba bila moćna poluga političkoj samostalnosti i političkom prestižu pojedinih naroda i država«. Ritig je doduše dobro vidio da je na tim saborima »pitanje slavenskoga bogoslužja u taj mah posve sporedne naravi«, ali se i prema njegovu mišljenju na njima vodila bitka za »političku i kulturnu prevlast latinskoga elementa u Dalmaciji«. Zato su se »i rimska stolica i latinski kler nadali da će uslijed potvrde prijepornih kanona na II. splitskome saboru po vremenu iščeznuti glagoljica u narodu hrvatskom«. No, on je imao dovoljno smisla za historijsku istinu te je bar malo uzeo u zaštitu Tomislava. Jer on »nije igrao sramotnu ulogu Svetopuka«, ali su mu ipak »ruke bile vezane političkim interesima«, a »on ne imadaše snage odlučno i muževno stati uz težnje hrvatskoga biskupa i svećenstva«. Činio mu je, kako će se još vidjeti krivo, kad mu je pripisivao neshvaćanje značenja metropolije. I kad se već nije moglo motive koji su »latinske biskupe 1060. godine potaknuli da X kanon prvoga split-

¹¹ Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju sa osobitim obzirom na Hrvatsku, I Sveska od 863—1248, Zagreb 1910.

skoga sabora obnove« protumačiti kao borbu protiv »samostalne hrvatske crkve« — jer takve tada nije bilo — onda se kazalo da se sada vodi borba za »prosvjetnu i kulturnu nezavisnost hrvatskoga naroda od Latina«. ¹² S kraljem je stvar sada mnogo jednostavnija, jer je »novi hrvatski vladar bio odgojen Latin i čitava je njegova politika bila latinofilska«. ¹³ Zato su »glagoljaški popovi i bez hrvatskoga kralja i bez svoga vladike sami preuzeli obranu svoga jezika u svoje ruke«. Ritig misli da »tako barem valja tumačiti onu čudnu historiju o svećeniku Ulfu i 'biskupu' Cededi« što je priča Toma. Historijska je jezgra ipak »crkveni raskol u Hrvatskoj«, kad su »glagoljaši odrekli latinskoj hierarhiji pokornost«. Kako je Tomin »tečaj događaja očito kriv i tendenciozan« to je »historijska podoba Vukova očito od pisca Latina izopačena«, što drugim riječima znači da glagoljaši nisu u svom pokretu uopće uspjeli. Oni nisu dobili biskupa, jer — kako misli Ritig posluživši se za tu tvrdnju Tomom — »1063. g. su potvrđeni kanoni«, a »začetnici raskola Zdeda i Poteha odsuđeni i izopćeni...«. ¹⁴ Tako je stvarno monografija o »Povijesti i pravu slovenštine u crkvenom bogoslužju sa osobitim obzirom na Hrvatsku« ostala dužna odgovor na vrlo mnogo pitanja, iako je njen autor za mnoga našao pravo rješenje.

Spomenuto je već da je interes za splitske sabore, a s tim posebno i slavensku liturgiju bio predmetom zanimljivih rasprava prije četrdeset godina. ¹⁵

U toj skupini priloga pomalo neobično djeluje svojim sadržajem upravo u vezi sa slavenskim liturgijskim jezikom rasprava Josipa Srebrniča »Odnosaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu«. ¹⁶ Naime, nastavljajući više na primjedbe nego na neke dokaze I. Lucija i K. Jirečeka Srebrnič smatra izvještaje splitskih sabora u pogledu slavenskoga liturgijskoga jezika za podmetnute. Do takva ga zaključka vodi prije svega netačna pretpostavka da su dalmatinski gradovi uoči sabora činili s Hrvatskom jedinstveni teritorij. Zato je, misli Srebrnič, nemoguće da bi papa u prvom pismu izostavio ninskoga biskupa kao najvažnijega biskupa na čitavom hrvat-

¹² N. dj., str. 150, 151, 158.

¹³ Ritig misli na tobožnje mletačko porijeklo Krešimira IV. Prema tome mišljenju, koje je sve do M. Barade prevladavalo u hrvatskoj historiografiji, Krešimir IV je sin onoga Stjepana kojega je još kao dječaka predao otac Svetoslav Suronja duždu Petru II Orseolu u Trogiru g. 1000. Petar II ga je na to oženio svojom kćerkom Hicelom.

¹⁴ N. dj., str. 161, 160, 161.

¹⁵ One su sakupljene u Zborniku kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva, izd. JAZU, Zagreb 1925, Posebna djela, knj. XVII.

¹⁶ N. dj., str. 128—164.

skom teritoriju, a opomenuo dalmatinske biskupe u čijim dijecezama »nije moglo biti ni traga slavenskom obrednom jeziku«. Srebrniču se čini neshvatljivim da Toma »ne zna apsolutno ništa o kakvom nastupu protiv slavenskoga obrednog jezika u doba naših dviju sinoda«. Zatim, nemoguće je da bi se Ivan X tako nepovoljno izražavao o Metodiju; papa nije mogao tako suditi o njegovu radu. Najzad, taj isti papa je 918 g. dopustio ritus mosarabicus koji je imao »drukčiji obred za svetu misu, drugi jezik i drugu abecedu negoli obredi u Rimu«, te se time »postavio u pitanju nelatinskog obrednog jezika na stajalište potpune tolerancije«, pa nije moguće da je par godina zatim izmijenio »svoja načela«. Zbog svega navedenoga »držim — kaže Srebrnič — da su sva mjesta u poslanicama Ivana X., koliko se kose slavenskoga obrednog jezika, podmetnuta, a tako isto i Can. X. sinodalnih odredaba«. Prema tome, »istinska, historički nesumnjivo dokazana zabrana slavenskog obrednog jezika na hrvatskom teritoriju primljena je u splitskoj sinodi za vrijeme Nikole II. (1058.—1061.) mjeseca marta god. 1060., potvrđena od istog Nikole na rimskoj sinodi u aprilu iste godine i zatim još jednom proglašena od Aleksandra II. (1061.—1073.) u drugoj lateranskoj sinodi koncem aprila god. 1063.«. Isti takav zaključak proglašen u Španiji govori u prilog te teorije. Falsifikati su prema mišljenju Srebrniča nastali oko 1060 g. te su tada umetnuti »u akta splitskih sabora iz god. 925. i 927. Time je htio krivotvoritelj akata da legitimira i opravda zabranu iz god. 1060. drugom mnogo starijom iz god. 924.«.¹⁷

Dakako da takvo mišljenje, koje je iz kompleksa izvorne građe izbacivalo samo ono što nije išlo u prilog postavljene teorije, nije bilo teško podvrći kritici. Zato je već u istom Zborniku ustao protiv Srebrničeve koncepcije Vjekoslav Klaić. Osvrnuvši se najprije na slična mišljenja o saborima 925. i 928. g. prije Srebrniča Klaić ih je odbio. Zatim s pravom prigovara Srebrniču što ne uzima u obzir posebne prilike na Balkanu. Ono što se moglo trpjeti u Španiji, nije se moglo u Dalmaciji, jer »koja je onda vidljiva i osjetljiva razlika bila između istočne i zapadne crkve«? Osim toga, dalmatinski se episkopat mogao opet priključiti istoku, a s njim i Hrvati. Borba između latinske i slavenske liturgije »bijaše lokalna pojava u Hrvatskoj« koja je »počela zapravo s pojavom braće Ćirila i Metodija u Moravskoj« i »usplamtjela je osobito tada kad se dalmatinska crkva vratila pod Rim, a hrvatska crkva imaše postati područnom crkvom splitske metropolije«. Stoga Klaić misli »da je baš pitanje obreda i jezika u uje-

¹⁷ N. dj., str. 157, 155, 158, 157, 160, 162, 164.

dinjennoj metropoliji splitskoj bilo glavno pitanje«. I »baš tobožnje interpolacije u papinskim poslanicama i X. kanon prvoga sabora podaju aktima splitskih sabora onaj karakteristični *lokalni kolorit*, koji jače od ičega drugoga *dokazuje ispravnost naših akata*.« Ako iz papina pisma izbacimo ono što predlaže Srebrnič, onda u njemu ne ostaje »gotovo ništa nego naslov adresatima i zaključak«, pa se nužno pitamo »čemu je onda Ivan X. uopće tu poslanicu i pisao«? Uostalom papa je bio dosta suzdržljiv, jer je za Metodija tek rekao da ga »nije našao među svetim piscima« — što nije bila neistina — a X zaključak sabora je bio tako obziran i oprezan da nije glagoljašima oduzeo mogućnost »i misu čitati, ako je velika potreba svećenika i ako to papa na biskupov predlog dopusti«. Najzad, ni kralj Tomislav »se ne može možda obijediti s nemara, jer nemamo nikakvih dokaza da je on kod tih sabora bio, a još manje da je naše glagolaše progonio. To su izmislili naši noviji historici, koji kadikad u izvorima mnogo više čitaju, nego što im oni mogu kazivati«. ¹⁸ Klaić se zatim u još jednom prilogu osvrnuo na splitske sabore god. 925 i 928 i Tomu arhidjaka-kona ¹⁹ gdje je zastupao mišljenje da je Toma poznavao zaključke splitskih sabora, ali ih je prešutio.

Sličnim su problemima, i to djelomično, posvećena još dva priloga u Zborniku kralja Tomislava. »*Iz vremena kralja Tomislava*« Dane Grubera i »*Prvi spljetski sabor i glagoljica*« od Tomislava Maretića. Potonji se na osnovu teksta cara Konstantina Porfirogeneta zalagao za mišljenje da je za provale Mađara »slavenska liturgija i iz panonske i iz moravske države« prenesena »među Hrvate po Dalmaciji i uopće hrvatskom primorju«, ali da nije mogla doći među Hrvate s istoka, dakle iz Bugarske ili Makedonije. ²⁰ Gruber ima svakako širi interes. On želi dokazati kako protest protiv zaključaka prvoga splitskog sabora nije bio uperen samo protiv primata već i slavenskoga bogoslužja, jer se Grgur ninski nije borio protiv prvoga, već i protiv X i XI zaključka sabora. On ustaje također, ne znajući za Klaićev prilog, u obranu autentičnosti splitskih akata; zato pobija mišljenja Jirečeka i Kostrenčića. ²¹

Prilozi i rasprave sakupljeni u Zborniku kralja Tomislava obilovali su prema tome tako različitim prijedlozima za rješenje pitanja slavenske liturgije, da se ono činilo sve zamršenijim, a moglo

¹⁸ Dva slovenska učenjaka o starijoj historiji Hrvata do 1102. godine, str. 198, 198—99.

¹⁹ Zbornik kralja Tomislava, str. 318—41 i 385—90.

²⁰ N. dj., str. 388, 389.

²¹ N. dj., str. 28—30.

se posve razumljivo očekivati i nastavak raspravljanja. Utoliko više što je iste godine izašla *Šišićeva Povijest Hrvata u doba vladara iz narodne dinastije* koja je predstavljala u neku ruku službenu historiografiju i dugoočekivanu naučno osnovanu sintezu povijesti Hrvata do XII. st. Ali, na žalost, Šišić se u tumačenju sabora ništa ne odvajava od svojih suvremenika. Zaključak o glagoljašima na prvom splitskom saboru tiče se, prema njegovu mišljenju, »u prvom redu ninskoga biskupa i hrvatskoga klera«, Grgur ninski se ne protivi samo »zaključku protiv slavenske liturgije, nego u prvom redu protiv ukinuća njegove biskupije«, a akta sabora su prerađena, ali »nipošto ni u jednom dijelu sumnjiva«. Zato ga Srebrničevi razlozi »nisu uvjerali«. Međutim, šteta što se Šišić nije upuštao ni u kakva raspravljanja i puštao je da sam tekst izvora govori očito misleći da je to dovoljno. Tako je zaključak o slavenskoj liturgiji ostao kod njega stvarno nezapažen, tek spomenut i bez ikakva komentara.

Međutim, govoreći o splitskom saboru 1060. g. Šišić nije više tako nepristran. Spajajući tekst Tome s potvrdom zaključaka on dobiva podlogu za vrlo lijepu, njemu se čini i jasnu sliku o podjeli naroda »po čitavoj hrvatskoj državi... na dvije stranke: u jednu, brojniju, uz koju je pristajalo niže plemstvo i svećenstvo, a s frontom protiv protuslovenskih sinodalnih zaključaka, i u drugu, reformističku, koju sačinjavahu dvor, visoko plemstvo i viši kler«. Tomina priča o sukobu u hrvatskoj državi je vjerodostojna, štaviše, »odaje savremenost, jer samo onaj dalmatinski Latin, koji je stajao blizu ovim krupnim događajima, mogao je napisati toliko ujedljivu satiru o 'prostom' i 'neukom' slavenskom svećenstvu i toliko izopačiti inače sasvim providni tečaj događaja«. Iz nje sažima i »slijed historijskih činjenica«. Svećenik Vuk je mučenik. »Temeljna ideja i glavni cilj njegov, a tako i onih Hrvata, koji se okupljahu oko njega, bijaše, da se *hrvatska crkva otkine od dalmatinske*, a hrvatski biskup da i opet bude izravno podvrgnut papi, dakle, da se obnovi stanje prije drugoga splitskoga sinoda (928). Taj pokret dakle nije bio uperen protiv svete stolice, u kojoj su se Hrvati nadali naći pomagača svojih težnja, nego *samo protiv dalmatinskih Latina*.« Kako je sve svršilo nesretno po hrvatskoga biskupa i Hrvate »pod ruševinama užasnog događaja... među širokim narodnim masama tinjala je i dalje iskra mržnje ne samo protiv dalmatinskih Latina, nego i protiv samog kralja Petra Krešimira«. Pristajanje Petra Krešimira IV uz »*dalmatinske Romane*« dobro se isplatilo, jer kralj postaje 1069. g. »gospodar čitave dalmatinske teritorije«. Nesređene mu prilike u Bizantu

dopuštaju da proširi svoju vlast i na bizantsku temu. Ali, njegove sjajne uspjehe na političkom polju potamnjuje »kraljeva nutarnja politika«. On nije »slovenstvo... toliko cijenio kako bi kao Hrvat trebao i kako su to baš viši hrvatski državni interesi tražili«. Krešimir IV »doduše sam nije doživio nesrećne posljedice svoje nutarnje politike, no njegovi će nasljednici imati da od nje pate, dok najposlije proces ne svrši kobnom godinom 1102«. Hrvatska se povijest otad odvija u sličnim »heretičkim« i »protuheretičkim« razmjerima: heretika Slavca protiv kojega su i dalmatinski biskupi i gradski priori skida Amiko pozvan po kraljevim protivnicima, Grgur VII postavlja na to svoga kandidata, a taj je vjerojatno ubijen »u narodnoj skupštini«. Prema tome, vlast takvih kraljeva koji su »prodali Latinima dušu hrvatskoga naroda i tako ga najzad naveli na to da je sebe predao tuđincu« morala je dakako propasti. Trpimirovići su, štaviše, bili toliko kratkovidni da su »Latine mazili zbog krune«, a »Hrvatima nijesu dopuštali da se kod njih učvrsti slavenska civilizacija, kojoj položiše blagosloveno sjeme sveta braća Ćiril i Metodije«. Stoga je najsvjetlija ličnost hrvatske prošlosti ninski biskup Grgur, »koji je shvatio sasvim ispravno suštinu onovremene narodne politike«, tj. težnju hrvatskoga naroda da »steče nezavisnu narodnu crkvu, koja je jedina bila podobna, da u zajednici s vrhovnom državnom vlasti položi zdrav i snažan osnov narodnoj hrvatskoj državi«. A Tomislav i Krešimir IV »dva najjača hrvatska vladara« nisu to shvatili i oni »bijahu odlučni protivnici zdravih narodnih težnja« te su i oni omogućili da je »sudbonosni i ogorčeni *dvoboj između kozmopolitske latinske i narodne hrvatske crkve*... puna dva vijeka kočio hrvatsku državnu snagu«. ²²

Ako se tako teškim riječima osude oprostio od Trpimirovića Šišić, u kojega su tada kad je završio svoju povijest bile uprte oči čitave historiografije kao na uzor, kako se može očekivati od njegove i kasnijih generacija da bitno izmijene njegove poglede?

Pa ipak je bilo vrlo ozbiljnih pokušaja da se suviše bistra Šišićeva slika »protunarodne« i »latinske« politike dalmatinskih gradova i hrvatskih vladara naruši.

Lovre Katić je napisao posebnu raspravicu ²³ koju je pročitao u društvu »Marulić« kad se podizao Meštovićeve spomenik Grguru ninskome u Splitu. Već sam naslov pokazuje da je Katić odbijao po-

²² N. dj., str. 420, 417 bilj. 23, 510, 511, 514, 516, 521, 536, 587, 649, 648.

²³ Borba Grgura Ninskoga sa splitskim nadbiskupom Ivanom, Split 1929, str. 32.

misao na bilo kakvu vezu Grgura ninskoga i glagoljice. Zato je Grgur »veliki borac za neodvisnost ne od poglavara katoličke Crkve, već od splitskoga metropolite u ondašnjem romanskom Splitu« i on je »morao podleći u toj borbi, jer njegova prava nijesu se mogla održati protiv snage i prava splitske metropolije...«²⁴

Drugi pokušaj potječe iz pera Mihe Barade, Šišićeva nasljednika na katedri hrvatske povijesti i utoliko je ozbiljniji što ga piše stručnjak za crkvenu povijest.²⁵ Barada s pravom odmah napada netačnu osnovnu koncepciju Šišića i njegovih sumišljenika. »Dalmatinski se gradovi obično smatraju kao sinonim ne samo političkoga nego i vjersko-crkvnoga latinizma; Hrvati pak kao nekakvi stalni crkveno nedisciplinovani buntovnici«. Ali, upozorava Barada, tko pogleda u izvore »lako će uvidjeti da baš nije sve tako«. Dalmatinski su gradovi doduše imali »zapadnu liturgiju i latinski jezik u crkvi«, ali su »radi neposredne političke potčinjenosti Bizantu i dalje u vjersko-crkvenom pogledu upućeni na Istok«. Dalmatinski gradovi »kidaju za Focija vezu sa Zapadom, a Hrvati s novo osnovanom ninskom biskupijom dolaze pod Rim«. Zato su oni »posvema u okviru zapadne Crkve i potpuno o njoj ovisni. Među njima u to doba ne može postojati nešto, što nije u skladu s vjerskim normama Zapada«. Do promjene u hrvatsko-dalmatinskim odnosima dolazi tek poslije splitskih sabora: tada su Hrvati »opet direktno pod vlašću dalmatinskih biskupa, a tim indirektno i pod crkveno-vjerskim uplivom Istoka. U takvom položaju ostaju sve tamo do polovine XI. st.«. Kako je papinstvo u X. st. »u poznatom lošem stanju, bez moći i ugleda kao nikada prije ni poslije« Hrvati su mogli »poprimiti mnoge crkveno-vjerske norme svojih nadležnih biskupija« i to »u širem opsegu nešto, što nisu u skladu s normama Zapadne Crkve«. Slabost Bizanta za Krešimira IV i snaga reformnoga pokreta koji vodi papa dovode »dalmatinske gradove politički u vlast Hrvatske, a vjerski za uvijek u sferu Petrove Stolice. Tako nestaje iz dalmatinskih gradova potpuno svih negdašnjih crkveno vjerskih tragova Istoka, dok kod Hrvata osta trag u porabi glagoljice«. Osvrćući se u dodatku posebno na glagoljicu — »pod kojim imenom — kaže Barada — razumijevam porabu staroslavenskoga jezika u crkvi kod Hrvata« — Barada se s pravom obara na »maštanja svih mogućih i raznovrsnih romantičara«, koji problem prikazuju ne kako istini odgovara, nego kako to objektivnom nacionalnom uhu godi«. Začetnik je pogrešnih kon-

²⁴ N. dj., str. 30.

²⁵ *Episcopus chroatensis*, *Croatia sacra* I, 1931, str. 165—215.

cepcija Farlati koji kao »rođeni Talijan« i nije mogao imati drugačija shvaćanja. »Ta tko je u XVIII. vijeku mogao i pomisliti, da su dalmatinski gradovi, tadašnji mletački podanici, negda u prošlosti mogli biti pristaše Bizanta te da je kod njih moglo biti nešto, što nije u skladu s Crkvom rimskom? A jer su Hrvati ipak nešto sačuvali, što nije u skladu s običnim normama Crkve Zapada, a s idejama Farlatia i pogotovu, zato je on projicirao prilike svog vremena na prosuđivanje onih u prošlosti, i tako dao tom pitanju pravac, koji nije ispravan«. Barada odlučno odbija mogućnost da su Hrvati za Metodija ili poslije njegove smrti primili slavensku liturgiju, jer oni su u to vrijeme, za razliku od Moravljana, koji su se tek pokrštavali »imali ustaljenu već samim aktom krštenja primljenu liturgiju«. Zato tvrditi da su »Hrvati ostavili svoju latinštinu i prigrlili glagolicu, pa još u doba Nikole I. i njegovih nasljednika... znači zatvorenim očima gledati prilike onoga vremena«. Ne valja zaboraviti, nastavlja Barada, da su tu akciju vodila »dva istočna misionara«. Farlatijev je komentar sabora 925. g. potpuno izmišljen i nije ništa drugo do »zgodna meka za nacionalne romantičare«, koji ne istražuju »odgovara li to istini ili ne«. Odnos dalmatinskih gradova prema Hrvatima tumači Barada sasvim drugačije nego što to čini tada hrvatska historiografija. »Dalmatinski gradovi su pripadnici politički i crkavno Bizanta, te je za njih glagoljica u smislu Istočne Crkve nešto naravno, dok za Grgura, biskupa Latinske crkve, nešto je neobično. K tomu papa Ivan neposredno kori nadbiskupa Ivana i druge dalmatinske biskupe, da se po njihovim biskupijama širi glagoljica 'vobis tacentibus et consentientibus'... Ovaj papin prigovor mogao je stajati, i baš ovakav kakav je najočitije govori za autenciju ovih akata sabora, jer zar je itko tamo od XIII. st. do u zadnje vrijeme mogao pomisliti, da su nekoć dalmatinski biskupi bili fautores glagoljice, kad još danas naša historiografija drži sasna protivno«? Farlati je tako skrivio da je Grgur ninski »postao vođa i junak u borbi za glagoljicu«. Kako je on biskup zapadne crkve, a »dalmatinski biskupi ne samo nijesu bili protivni glagoljici, nego su bili njeni fautores« sam po »sebi otpada svaki spor između njih i Grgura o tom pitanju«. Grgur se bori »za integritet svoje biskupije, čija parcelacija i metropolitско pravo u Splitu, bili su plata dalmatinskim biskupima za njihov povratak Zapadu. Njegova je borba ipak uzaludna, dokida mu se biskupija da se bolje privežu buntovnici«. ²⁶

²⁶ N. dj., str. 210, 211, 212, 213, 213—4, 214—5.

Međutim, rješavajući pitanje postanka hrvatskoga biskupa Barada se odvažio i na to da dâ potpuno novo tumačenje reformnoga i protureformnoga pokreta u Hrvatskoj u XI. st. Tomina priča nije istinita, jer otpor nije bio samo kod Hrvata kako hoće Toma »nego ako ne većma, a ono svakako podjednako i u dalmatinskim gradovima«. ²⁷ Zato se i u to vrijeme mijenjaju biskupi u dalmatinskim gradovima i dolaze pristaše reformnoga pokreta. Kako je to bila zajednička borba i Hrvata i Dalmatinaca koja isključuje međusobne protivnosti Toma je pogrešio kad je u to doba stavio osnivanje posebne hrvatske biskupije i Cededu. ²⁸ Hrvatski biskup je, prema Baradinom uvjerenju, dokumentarno zajamčen već u petom deceniju XI. st., ²⁹ pa je borba morala biti prije toga vremena. Tzv. Sedehin natpis ³⁰ koji je dao podići nadbiskup Pavao (1015—1030 g.) učvršćuje

²⁷ N. dj. str. 195.

²⁸ »Otpor proti reformama, kako je sad utvrđeno, nije poticao od samih Hrvata, nego iz dalmatinskih gradova; bila je zajednička borba pri čemu sve međusobne borbe i pitanja po sebi prestaju; a borba za samostalnoga hrvatskoga biskupa, mogla je biti uperena jedino protiv nadležnih biskupa u gradovima, koji su bili ovlašteni da osnuju nove biskupije ili ne u njihovoj provinciji, a nikako Rima, koji po ondašnjoj disciplini u tome nije bio direktne nadležan; prema tomu već i same prilike isključuju tu borbu iz tog vremena«; N. dj., str. 196.

²⁹ Barada se poziva na ispravu iz 1042 g. u kojoj se prvi put spominje »Marco episcopus chroatensis« (F. Rački, Documenta, str. 47). Stoga misli da su Hrvati i prije 1042. g. imali svoga posebnog biskupa. Međutim, isprava bana Stjepana, tobožnjeg carskoga protospatara posve sigurno nije autentična. Osim što je teško vjerovati da bi dosad neki nepoznati ban bio i carski protospatar i da bi sjedio u Zadru, osnovni je sadržaj isprave sumnjiv. Ta uopće se ne kaže gdje to ban osniva crkvicu, iako je tako bogato dotira da joj daje tri zaselka. Stoga mi se čini da *samo ova sumnjiva isprava* ne može služiti kao dokaz da je hrvatska biskupija zaista osnovana prije 1042. godine.

³⁰ M. Barada priznaje da je zbog oštećenja rekonstrukcija natpisa »vrlo otežana«, ali sadržaj da upućuje na to da »nadbiskup Pavao podiže taj pobjednički spomen križu, koji je križ držao skupa sve pravovjerne u vrijeme, dok je Sedeh nešto simulirao« (n. dj., str. 198). Kako splitski katalozi znaju samo za jednoga nadbiskupa Pavla to »je borba za samostalnoga hrvatskoga biskupa bila negdje između god. 1015. i 1030., koje razdoblje može se još ograničiti« (str. 200). Naime, pozivajući se na oporuku nadbiskupa Pavla iz 1020. g. i borbu Krešimira protiv dalmatinskih gradova Barada je zaključio da se oko 1020. g. vodila »borba Pavla i Sedeha, borba za crkvenu neodvisnost Hrvata od dalmatinskih biskupa« (str. 201). Dok bi se za nevolju moglo prihvatiti Baradino dokazivanje do ove tačke — smeta naime, Baradino dokazivanje siromaštva nadbiskupa Pavla kao rezultat te borbe! — nikako nije jasan konačni zaključak: »Pošto poslije 1024. nestaje svih sporova i nategnutih odnošaja između dalmatinskih gradova i Hrvatske, u to vrijeme, između 1024. i 1030., posredstvom Bizanta nadbiskup Pavao popušta Hrvatima i daje im biskupa... i tako borba Sedeha napokon je bila okrunjena uspjehom, i ako je on nije dočekao te Hrvati dobiše svoga posebnoga biskupa« (str. 201). Ako je, kako Barada pretpostavlja, nadbiskup Pavao doista slavio pobjedu nad biskupom Cededom, onda zašto bi Bizant, koji daje nalog svome kapetanu da povede vojnu na Hrvatsku i koji odvodi ženu hrvatskoga kralja, dao Hrvatima biskupa? A ako su Hrvati zaista dobili biskupa onda nije pobijedio Pavao nego oni. Ta Cedeđa je stvarno bio biskup. I još nešto smeta: da li je doista osnivanje biskupija po Hrvatskoj spadalo u kompetenciju

Baradu u uvjerenju da je Toma pogrešio kad je borbu za hrvatsku biskupiju stavljao u drugu polovicu XI. st. Stoga valja Tomin izvještaj kao posve kriv baciti.

Polazeći sa istoga stajališta kao i Srebrnič pokušavao je i Kerubin Šegvić pobijati vrijednost splitskih akata i time ne samo »hrvatsko bogoslužje«, nego i Grgura ninskoga ili »skižmu u Hrvatskoj i Dalmaciji« prebaciti u drugu polovicu XI st. No, dok je Srebrnič ipak sačuvao neku mjeru opreznosti, Šegvić je pošavši u krajnost potpuno upropastio svoju teoriju. Ta tko bi mu mogao povjerovati kad posve ozbiljno tvrdi da »oni zaključci splitskoga sabora i ona papinska pisma, koja ih prate i tumače ni po vremenu, ni po osobama nikako ne spadaju u početak X vijeka.«³¹

Protiv Šišićeve koncepcije ustaje u nekoliko priloga i Ljubo Karaman. Potaknut Baradinom raspravom Karaman se vratio i na problem »Politike hrvatskih kraljeva prema hrvatskoj narodnoj crkvi«,³² jer je potpuno opravdano smatrao da je Šišić u ocjeni te politike pretjerao. Međutim, šteta da Karaman nije htio ništa preuzeti iz spomenute Baradine koncepcije. Stoga je njegovo mišljenje vrlo često nerazumljivo i puno suprotnosti.

Tako su Katić i Barada ostali u tumačenju zbivanja u X st. osamljeni dok je uglavnom prihvaćena — što je stvarno neobično — Baradina hipoteza o hrvatskoj crkvi i Sedehi.

I najnoviju je historiografiju osvajala i zavodila misao o »narodnoj crkvi« u X i XI st. Stoga je i Vladimir Babić pokušao da Farlatijevu teoriju modernizira. Naime, ako se već jednom postavi pitanje jesu li glagoljaši feudalna snaga, onda odgovor mora biti negativan: glagoljaš doduše teži »da se izjednači u svemu s latinskim svećen-

splitskoga nadbiskupa? Osim toga, Tomin se opis Cedede ne može odnositi na ono što misli Barada, jer je prema njegovu opisu hrvatskoga biskupa posvetio papa, a ne splitski nadbiskup. Prema tome osnova je Baradine teorije o postanku hrvatskoga biskupa sazdana na tako slabim temeljima da je u ovom obliku nije moguće prihvatiti. Uostalom, i korekture Baradina čitanja natpisa koje je nedavno predložio V. Gortan (Natpis na mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla, HZ XVII, 1964, 424—5) uklanjaju Sedeha. Gortan, čini mi se, opravdano predlaže za taj kao i za druge dijelove natpisa drugačiju lekciju.

Zato je teoriju o postanku hrvatskoga biskupa u trećem deceniju XI st. gotovo nemoguće prihvatiti dok se ne opravda boljim argumentima.

³¹ Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059—1075, preštamp. iz Bogoslovske smotre 1930. g., str. 21.

³² Hrvatsko Kolo XII, 1931, str. 3—29; Lj. Karaman je i kasnije u nizu manjih članaka pod naslovom »O Grguru Ninskom« (Eseji i članci, Matica Hrvatska 1939. (str. 167—91) pokušao braniti svoje mišljenje o Grguru i hrvatskoj narodnoj crkvi. Bez spominjanja izvorne građe, pa štaviše i ne poštujući je, on je želio rehabilitirati Grgura jer mu se činilo da je »neumjesno omalovažavana uloga Grgurova u našoj narodnoj povijesti« (str. 191).

stvom« — dakle i u bogatstvu! — ali mu vladar u tome ne pomaže, pa se on »u borbi za održanje slavenskog jezika nužno oslanja na široke slojeve seljaštva, koji su se borili protiv feudalizma i feudalizirane latinske crkve«. ³³ Tako je lik glagoljaša X st. — sve dakako bez potvrde u izvorima — još više idealiziran; on je tobože siromašan borac za narodnu crkvu protiv tobožnje latinske feudalne crkve u dalmatinskim gradovima. Samo i u prikazu te borbe opet nešto nije u redu: ako se glagoljaš bori protiv feudalne latinske crkve, zašto teži da se sam s njom izjednači i zašto ga u tom pomaže hrvatski seljak? Zar iz »nacionalnog osjećaja«? Nije li cilj glagoljaša ipak bio taj da i on postane takva »feudalna snaga«?

Ta lažna slika tobožnjega glagoljaško-latinskoga tabora toliko je zanjela poneke autore da su je tražili na svakom koraku. Tako je npr. Viktor *Novak* bio uvjeren da je Petar Crni osnivao samostan sv. Petra u Selu zato »da se iz svijesno određenih propagandnih razloga izgradi antiglagoljaško žarište u kraju, koji je bio i ostao vjekovima izrazito glagoljaški«, iako je s druge strane morao priznati da je Petar Crni bio Hrvat; a Ivan *Ostojić* je smatrao »da je slavensko bogoslužje imalo najbolje pobornike baš u hrvatskim samostanima« te je, kako on misli, »priličan broj samostana uz Jadransko more, i to najustrajnije na našem sjevernom primorju, od najdavnijih vremena upotrebljavao staroslavenski jezik u službi božjoj«. ³⁴

Međutim, Baradin je autoritet bio dovoljan da se suvereno nametne čitavoj novijoj hrvatskoj historiografiji u pitanju Sedeha i protureformnoga pokreta. Uz V. *Babića* i J. *Šidaka* ³⁴ preuzela sam ga i ja. ³⁵ Tek me je ponovna analiza izvora uvjerala da upravo taj dio njegove koncepcije ne može više izdržati kritiku.

³³ Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1952, lat. izd., str. 195.

^{34a} P. *Skok* — V. *Novak*, Ivra sancti Petri de Gomai. Supetarski kartular, Zagreb 1952, str. 29; I. *Ostojić* Benediktinci glagoljaši, Slovo IX—X, 1960, str. 14—42 i *Isti*, Benediktinci u Hrvatskoj, Sv. I, Split 1963, str. 154. Prema mišljenju I. *Ostojića* sigurni su glagoljaški samostani ovi: sv. Lucija u Drazi Bašćanskoj, sv. Nikola u Otočcu, sv. Kuzma i Damjan na Pašmanu, sv. Ivan u Poveljima na Braču i sv. Nikola kod Omišlja; a vjerojatno: sv. Marija na Žirju, sv. Ivan Evanđelist u Biogradu, sv. Lovre kod grada Krka, sv. Marija na Košljunu i sv. Juraj Koprivski na Zrmanji. Međutim, neke od tih samostana zaista bismo teško zajedno s *Ostojićem* ubrojili među glagoljaške. Prije svega, za sv. Nikolu u Otočcu — to je onaj iz bašćanske ploče — još se uvijek ne zna pravo gdje se nalazio; za sv. Ivana biogradske je, naprotiv, prema mom uvjerenju, gotovo isključeno da je bio glagoljaški. Ne valja, naime, zaboraviti da je privilegiran i bogato nadaren u prisustvu papina poslanika Majnarda koji je došao u naše strane kao poslanik reformnoga pape da održi koncil.

³⁴ J. *Šidak* u Historija naroda Jugoslavije I, str. 238.

³⁵ Izvori za hrvatsku povijest I, str. 51, bilj. 1 i Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Skripta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1965, str. 18.

Stoga se vrlo ugodno doima činjenica da se ipak našao netko koji je podsjetio na najvredniji dio Baradine koncepcije. Naime, Vjekoslav Štefanić³⁶ se ispitujući vrlo oprezno pitanje kako su Hrvati »došli u kontakt s misijskim djelom solunska braće« zaustavio i na tumačenju sabora 925. g. Kako su biskupi kojima papa prigovara »u stvari dotad bili pod bizantskim suverenitetom i priznavali su jurisdikciju carigradskog patrijarha«, dok su Hrvati »s ninskim biskupom na čelu priznavali jurisdikciju rimskoga pape«, pita se gdje se stvarno raširilo slavensko bogoslužje, da li na terenu njihovih biskupija kakav je bio stvarno neposredno pred g. 925. ili kakav bi teoretski imao biti, tj. kakav je bio prije osnivanja ninske biskupije oko 864. (ili već prije)«. Ne odlučivši se ni za jednu od mogućnosti Štefanić je ipak dao prednost prvoj i to zato što je ninska biskupija bila ovisna o papi. Ne želeći upasti u pogrešku svojih predšasnika s obzirom na vrijeme »unošenja slavenske pismenosti Metodijevih učenika u Hrvatsku« Štefanić je povezao dvije činjenice koje u tom obliku nije prije njega nitko istakao: bizantsku Dalmaciju i bizantsku politiku koja je zaštićivala progonjene Metodijeve učenike. Zato pretpostavlja da se jedan dio oslobođenih Metodijevih učenika iz Venecije mogao »naći na bizantskim posjedima na Kvarnerskom otočju i Dalmaciji«. Onamo su se mogli skloniti i bjegunci iz Panonije pred Mađarima.³⁷

II

DESETO STOLJEĆE

Izvori.

Iz dosadašnjeg se pregleda problematike moglo razabrati da je put prodiranja slavenske liturgije u Hrvatsku još uvijek prilično neutvrđen i da su se pisci uglavnom zaustavljali na više ili manje uspješnim kombinacijama. Jedan je od uzroka takve pojave i taj što se nije pošlo obrnutim putem: od poznatoga prema nepoznatom. Zato ćemo pokušati najprije utvrditi na kojem području se javlja slavenski liturgijski jezik prema prvim neposrednim podacima, pa ćemo vjerojatnije tek tada naći određeniji odgovor na pitanje kojim je putem glagoljica došla u naše krajeve.

³⁶ Tisuću i sto godina od moravske misije Ćirila i Metodija, Slovo 13, 1963, str. 5—42.

³⁷ N. dj. str. 31, 32—3.

Pregled historiografije pokazao je da je problem glagoljice odnosno slavenskoga liturgijskoga jezika povezan u nerazdvojnu cjelinu s problemima crkve u Hrvatskoj i Dalmaciji, s odnosom hrvatskih vladara prema toj crkvi i napokon s općom evropskom situacijom u doba održavanja sabora. Mimoilaženje potonje problematike, osobito odnosa dalmatinskih gradova prema Bizantu ili Hrvatima ili prema papi, često je dovodilo do zabluda. Stoga uz historijske izvore valja uzeti u obzir i one elemente koji su utjecali na tok zbivanja u Hrvatskoj u X i XI st.

Prvi i neposredni izvor za slavensko bogoslužje u X st. na jadranskoj obali je poznati deseti zaključak prvoga splitskog sabora. On glasi (u originalnom, tj. najstarijem, Propagandinom rukopisu) ovako: »*Ut nullus episcopus nostre provincie audeat in quolibet gradu slavonica lingua promovere; tantum in clericatu et monachato deo deservire. Nec in sua ecclesia sinat eum missas facere, preter si neecessitatem sacerdotum haberent per supplicationem a romano pontifice licentiam eis sacerdotalis ministerij tribuatur.*«³⁸ Namjerno sam donijela neispravljen tekst iz najstarijeg rukopisa, jer se u historiografiji uzima u obzir samo korektura teksta Račkoga. Iako je ona opravdana — Rački umeće poterit tako da tekst prema njemu glasi: (poterit) tam(en) in clericatu et monachatu deo deseruire —³⁹ ipak mijenja smisao.

Međutim, u neposrednoj povezanosti sa slavenskom liturgijom jesu kao što je poznato i dva pisma pape Ivana X. *Prvo je pismo*⁴⁰ upućeno salonitanskom nadbiskupu i njegovim sufraganima. U početku se pisma papa čudi što su tako dugo zanemarivali vezu sa »svetom rimskom crkvom«, iako je ona apostolska i sveopća i od nje su dužni primati pouku. Zatim papa nastavlja: »*Et quia fama reuelante cognouimus, per confinia uestre parochie aliam doctrinam pululare, que in sacris uoluminibus non reperitur, uobis tacentibus et consentientibus, ualde doluimus iuxta illud apostoli: »Si quis docuerit preter id quod in sacris uoluminibus atque canonibus reperitur, etiam si angelus de celo fuerit, anathema sit«.* No, neka bude strano Kristovim vjernicima da se napustivši nauku evanđelja utječu Metodijevoj nauci — *ad Methodii doctrinam confugiant* — kojega, Metodija, on ne nalazi među svetim autorima. Stoga ih opominje da nastoje s njegovim legatima sve ispraviti tako da Slaveni

³⁸ Tekst se zaključka nalazi na 629 v. fol. Propagandina rukopisa.

³⁹ F. Rački, Documenta, str. 192.

⁴⁰ Tekst prvoga papina pisma nalazi se na fol. 625v. do 626v. Vidi F. Rački, n. dj., str. 188—91.

ni u čemu ne zastrane i da se prema običajima svete rimske crkve vrši služba božja na latinskom, a ne na bilo kojem drugom stranom jeziku. Kako su Slaveni odabrani sinovi rimske crkve, treba da ostanu u nauci majke crkve. Najzad ih ponovno opominje da neprestanim propovijedanjem osuše taj zao korijen (mala radix) u svojim stranama.

*Drugo pismo pape Ivana X.*⁴¹ upućeno je »dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum, et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum nec non seu (!) et⁴² sanctissimo confratri nostro Joanni, sancte salonitane ecclesie archiepiscopo, omnibusque episcopis nostris sufraganeis, verum etiam et omnibus zupanis, cunctisque sacerdotibus et universo populo per Slavoniam et Dalmatiam conmorantibus, dilectissimis filijs nostris«. Budući da je božjom odredbom — kaže papa — upravo njemu povjerena briga nad svim crkvama, on je dužan da iščupa tminu zloće iz svakoga skupa kršćana, a osobito iz onih za koje se tvrdi da su najodabraniji sinovi rimske crkve. Jer tko može sumnjati u to, uzvikuje papa, ne baš uvjerljivo, da su se slavenske države od početka ubrajale u rimsku univerzalnu crkvu? Ta one su primile njenu nauku i jezik koji je ona upotrebljavala. Zato ih opominje da nastoje svoju djecu predati od mladosti na nauke što će reći u službu bogu. »Quis etenim specialis filius sancte romane ecclesie, sicut vos estis, in barbara seu slavinica lingua deo sacrificium offere delectatur?«. Stoga ih opominje da ostanu u vezi s njim i da prihvate jezik i nauku njegovih legata.

Ova tri izvora jedina su neposredna svjedočanstva o slavenskom liturgijskom jeziku u X st.

Međutim, prije nego što se povede diskusija o zaključku crkvenog sabora ili o papinskim pismima koja prethode splitskom saborovanju, valja kazati nekoliko riječi o djelu koje je u historiografiji od Farlatija dalje dobilo naziv *Historia Salonitana maior*. To je potrebno zato, jer je ne samo u starijoj, nego i u novijoj historiografiji poricana vrijednost ovom dragocjenom izvoru. Farlati⁴³ je djelo nazvao *Historia Salonitana maior* zato što se već na prvi pogled moglo razabrati da je to neka preradba ili nadopuna Tomina

⁴¹ Propagandin rukopis HSM fol. 626 v. do 628 r.; F. Rački, Documenta, str. 189—90.

⁴² F. Rački ne upozorava na ovo pogrešno mjesto u Propagandinu rukopisu, iako ono vrlo jasno pokazuje kako je nepoznati prepisivač ovoga dragocjenog materijala bio u neprilici — očito ili zbog nedovoljnoga poznavanja latinskoga jezika ili zbog pisma predložka kojim se služi — kad je trebalo da prepíše najobičniju adresu.

⁴³ D. Farlati, *Illyricum sacrum I, Venetiis 1751*, str. 319—20.

djela, pa je ono nazvano *Historia Salonitana minor*. Odnos je između obiju djela bio jasan već i Luciju, ali on na žalost nije imao strpljivosti da ispituje vrijednost građe koja je naknadno ušla u Tomino djelo. Zato je suviše naglo donio odluku da je sve ono što nema Toma, a sadrži *Historia Salonitana maior* »izmišljeno i podmetnuto«. ⁴⁴ Takav je sud bio bez sumnje rezultat prvoga nepovoljnog dojma koji je Lucije stekao kad je uspoređivao oba djela. Farlati je nastojao ispraviti Lucijev pogrešan sud te se založio za autentičnost građe u HSM. Otad se historiografija uglavnom slaže s njegovim mišljenjem. Međutim, karakteristično je da nitko, pa ni sam Farlati, nije proučavao građu u HSM u cijelosti. Zato se moglo dogoditi da su napadana samo akta splitskih sabora ili pisma pape Ivana X kao falsifikati, a nije se uzimalo u obzir da u tom djelu ima još mnogo druge građe i izvornog materijala koji se u ocjeni djela ne može mimoći. Uostalom, spomenuti napadaji na autentičnost akata i pisma uopće nisu bili ozbiljni. Ako netko uklanja iz izvornog materijala bez dovoljnog ili nikakvog obrazloženja ono što mu smeta u unaprijed postavljenoj teoriji, onda takva ocjena ne može biti ni čvrsta ni prihvatljiva. I Srebrnič i Šegvić pokušavaju, kako smo vidjeli, upravo na taj način ugroziti autentičnost spomenutoga materijala; stoga se njihov pokušaj može smatrati promašenim.

Na prvi bi se pogled moglo činiti da novija mišljenja o nastanku djela HSM dovode u sumnju i vrijednost njene građe. Naime, i Miho Barada⁴⁵ i Stjepan Gunjača⁴⁶ su svaki na svoj način nastojali dokazati da tekstu HSM treba dati prednost pred Tominim djelom. Prvi je mislio da može ustvrditi kako je HSM nastala na osnovu istoga predložka kao i Tomino djelo, samo što je tobože nepoznati autor prepisivao tačnije od Tome.⁴⁷ Drugo mišljenje prema kojem je HSM koncept samoga Tome za konačni tekst, to jest Historiju Salonitanu

⁴⁴ I. Lucius, *Inscriptiones dalmaticae, Venetiis* 1674, str. 73.

⁴⁵ *Dalmatia Superior*, Rad JAZU 270, 1949.

⁴⁶ *Historia Salonitana maior*, Rad JAZU 283, 1951, str. 175—243.

⁴⁷ Usporedivši samo XIV. i početak XV. poglavlja Barada misli da može kazati ovo: »Usporedbom jednog i drugog odlomka jasno se vidi da je Tomin tekst pun anahronizama i netočnosti, a da toga ni jednoga ni drugoga nema kod HSP-a. Pomisao, da je autor HSP-a ispravljao Tomu isključena je«. To ga vodi daljem zaključku da ni Tomina kronika ni HSP (tako Barada zove HSM) za razdoblje prije Tomina života nisu »izvorni sastavci, nego obične sredovječne kompilacije; radi se o dvjema redakcijama... redakcija HSP svakako je starija od Tomine... i pouzdanija te joj se kao izvoru mora dati prednost pred Tominom. Ovim je položaj Tomine kronike prema kronici HSP-a izmijenjen; HSP je došla na mjesto suprotno od onoga, na kojemu je dosada u nauci stajala; zato je tobože potrebno »nepravredno zapostavljen njegov autoritet uspostaviti« (n. dj., str. 20).

(minor) još je manje vjerojatno.⁴⁸ Stoga se oba mogu mirno odbaciti i možemo se vratiti mišljenju starije historiografije koja je vidjela u HSM kompilaciju Tomina djela nastalu negdje početkom XVI st.⁴⁹ Štaviše, činjenica da je u toj kompilaciji sačuvana građa koju nitko nije mogao u XVI st. sastaviti niti napisati jedan je od najjačih dokaza njene autentičnosti. Zato je s pravom konstatirano da kompilator nije mogao više znati od današnje historiografije koja se pred mnogim pitanjima te građe još uvijek nemoćno zaustavlja. U prilog autentičnosti izvornog materijala u HSM treba dodati još jednu činjenicu: da je kompilator ili netko drugi u ono vrijeme kad se HSM sastavlja doista falsificirao taj izvorni materijal, on ne bi bio prepisan s toliko pogrešaka. Kompilator je imao pred sobom vrlo dobre predloške, ali ih ili nije znao čitati ili možda nije dobro poznao latinski jezik. U jedinom izvoru za koji raspoložemo originalom pa ga zato možemo kontrolirati, tj. u tekstu crkvenog sabora iz 1185. g., on je načinio nevjerojatno mnogo pogrešaka.⁵⁰ Zato na njega, a ne na građu valja prebaciti svu krivicu danas tekstovno tako loše tradiranoga izvornog materijala u djelu HSM.

Ako želimo ostati na tlu historijske stvarnosti i ne želimo se upuštati u maštanja, onda spomenuta papina pisma i X zaključak sabora ipak otkrivaju neku skladnu sliku. Vjerujem da ni jednom historičaru ne bi palo na pamet da umeće među dalmatinske biskupe

⁴⁸ Gunjača je analizirao tekstove samo oko naslova, iako je bio svijestan da među rukopisima ima »upravo čitav kompleks razlika, kojima su oba teksta od početka do kraja, ne tu i tamo nego kontinuirano i organski protkana...« (n. dj., str. 213). Iako je ukazao samo na neke razlike on je ustvrdio da »sav broj i narav razlika svjedoči za vremensku prednost H. s. maior pred tekstom H. s. minor« (str. 214). Misli, dalje, da u prilog njegovu mišljenju govore i naslovi u HS minor, jer tobože »proces cijepanja jasno pokazuje gdje je primaran, a gdje definitivan oblik«. Kako je HSM starija, a nije poznat nikakav predložak na osnovu kojega bi Toma radio, zatim građa u HSM se tiče splitske crkve, pa bi »pretežno identičan tekst i način na koji su utvrđene razlike nastale, govorili o ponašanju auktora s vlastitim djelom. Prema tome, H. s. maior, kao starija, ne bi se imala na što drugo odnositi doli na Tomin koncept« (n. dj., str. 219—220). Ipak je najzad tu osnovnu misao tako slabo mogao opravdati da je na kraju rasprave smio kazati samo toliko kako je »dokazana vjerojatnost« da je Hist. sal. maior Tomin koncept (str. 231).

⁴⁹ F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega Vieka, Književnik, I, Sv. 1, 1864, str. 387. — Terminus ante quem non za postanak najstarijega rukopisa HSM koji je možda i autograf njena sastavljača, je 1513. godina. Naime, uz HSM vezane su u istom kodeksu Memorie archiepiscoporum, koje su pisane istom rukom, a u njima je posljednji upisani nadbiskup Andrija, koji je 1513. g. došao u Split.

⁵⁰ Sastavljač je prepisujući tekst zaključaka splitskoga crkvenoga sabora 1185. g. već odmah u početku izostavio ime nadbiskupa iz datacije. Zatim je mijenjao tekst kako mu se svidjelo izostavljajući ponekad riječi ili ubacujući nove. Ako je autor HSM u 35 redaka svojega teksta uspio načiniti 21 što veću što manju grešku, onda o njegovu lošu radu ne može biti nikakve sumnje.

kojima se papa obraća u prvome pismu i ninskoga biskupa Grgura kad ne bi, dakako pogrešno, pretpostavljao da je jedino njemu mogao biti upućen prijekor zbog slavenskog liturgijskog jezika. Odbace li se kriva shvaćanja onako kako su to već učinili Katić i Barada, adresa pisma i sadržaj njegov *odaju neki spor između pape i dalmatinskih biskupa*. Papa se tobože čudi što su dalmatinski biskupi zanemarili vezu s rimskom crkvom, iako vrlo dobro zna da nisu oni već car u Bizantu odlučivali o vrhovnoj jurisdikciji nad Ilirikom. Zatim, papa se obara na Metodijevu nauku, jer također vrlo dobro zna da su solunska braća bila istočni misionari čije je naučavanje i opet odobrio bizantinski car. Tvrdnja da papa nije mogao biti toliko neobaviješten da bi tako nepovoljno mislio o Metodiju nije na mjestu, uzme li se u obzir činjenica da su Ivanovi predšasnici zabranili Metodijevo naučavanje.⁵¹ Zato i poziva papa čitavo dalmatinsko svećenstvo na odgovornost za proširenje slavenske liturgije; ali čini se da nipošto nije slučajno što ne govori podrobnije o toj »slavenskoj zemlji« u kojoj dalmatinski biskupi treba da ispravljaju rašireno zlo. Da pritom ne misli na Hrvatsku, jasno pokazuje ne samo sadržaj već i riječi drugoga njegova pisma. Naime, papa izričito naglašava da dalmatinsko svećenstvo dopušta da se Metodijeva nauka širi u granicama njegovih dijeceza, mimo čega, ljuti se papa, oni ne samo prelaze, nego to i odobravaju. Postavlja se posve razumljivo pitanje: kako papa zamišlja crkvenu provinciju dalmatinskih biskupa? Da li je u tome uopće bio jasan? U početku pisma prigovor se zbog zanemarivanja naučavanja rimske crkve odnosi na dalmatinsko svećenstvo, dakle na stanje njihovih crkvenih područja 925. g. Međutim, papa ne isključuje ni slavensku zemlju kad je riječ o zadaći koju dalmatinsko svećenstvo ima preuzeti na sebe kad k njemu dođu papinski poslanici. Papa ne kaže da su to oni dužni učiniti zato što je to *njihovo crkveno područje*. Ne, nego u toj slavenskoj zemlji samo su oni pozvani da ispravljaju krivo naučavanje, jer papa će se najzad vrlo obradovati budu li se Slaveni »naslađivali preuzimajući našu nauku«. Stoga ne mislim da je papa smatrao »slavensku zemlju« crkvenim područjem dalmatinskih biskupa prije saziva sabora 925. g. Međutim, nije isključeno niti to da Ivan X u času kad se obraća dalmatinskom svećenstvu povjeravajući mu zadaću »čišćenja« u »slavenskoj zemlji« ne zna ništa detaljnije o slavenskoj liturgiji u tom dijelu Balkana. Jer slavenska zemlja u zaleđu dalmatinskih biskupija nije samo Hrvatska. Tada su sufragani salonitanske

⁵¹ Tisuću i sto, str. 18.

crkve rastepeni do Drača, jer pod njenu jurisdikciju potpadaju i gornjodalmatinski biskupi, dakle biskupi Kotora, Bara, Svača i Ulcinja.⁵²

Uvjerena sam stoga da je Barada vrlo dobro osjetio osnovni sadržaj pisma kad je na osnovu njega zaključio da su upravo dalmatinski biskupi kao dotadašnji sufragani carigradske crkve bili trn u oku rimskome biskupu i da ih je stoga želio učiniti »odabranim sinovima svete rimske crkve«. Oštar nastup Ivana X. prema dalmatinskim biskupima rezultat je odličnog političkog položaja koji mu je omogućio sam bizantski car u teškim časovima borbe sa Simeonom. Papa koji bugarskoga samodršca umiruje pod zidovima bizantske prestolnice zaista može sebi dopustiti da dalmatinske biskupe poziva na odgovornost zbog nečega što je u njihovoj crkvi ne samo dopušteno već i običaj.

Ako je politička situacija bacila dalmatinske biskupe u naručaj rimskoga biskupa tako da su morali protiv svoje volje slušati njegove zapovijedi i neopravdane prigovore, s vladarima »slavenske zemlje« stvar je bila drugačija. U toj zemlji poznaje papa po imenu samo dva vladara: Tomislava, kralja Hrvata, i Mihajla, kneza zahumskoga. Ali, »dragi naši sinovi« su i »svi drugi župani« kao i čitav narod koji nastava »Slavoniju« i Dalmaciju. Oba su vladara sami dali prilike papi da ih upozna. Ako se smijemo pouzdati u uvodne riječi kojima nepoznati redaktor zaključaka najavljuje papina pisma i zaključke sabora, onda su Tomislav i Mihajlo sami poslali papi pisma u zajednici s dalmatinskim biskupima tražeći od »časnoga pape da se udostoji poslati im svoje biskupe i monitorij, koji će sadržavati dogmu kršćanske vjere«.⁵³ Budući da se u historiografiji pretpostavljalo da je Tomislav dobio od Bizanta dalmatinske gradove na upravu, ovom se Tomislavovom pismu nije pridavalo osobito značenje. Ili se smatra da se hrvatski kralj obraća na papu zato da se srede pitanja dalmatinske i hrvatske crkve. No, najnovija su istraživanja pokazala da je čitava hrvatska historiografija bila u zabludi,

⁵² Tako ih nabroja sam Toma govoreći o izdvajanju biskupa Gornje Dalmacije ispod jurisdikcije splitskoga nadbiskupa oko 1000 godine. Vidi F. Rački, Thomas archidiaconus: *Historia Salonitana*, MSHSM XXVIII, 1897, str. 43.

⁵³ »Beatissimo igitur Joanne romane ecclesie presidente cathedra, dictus Croatorum rex et Michael, cum suis proceribus simulque episcopis Dalmatarum: idem Joannes archiepiscopus primus Spaleto, Forminus, Gregorius ceterisque episcopis consulenter poposcerunt dictum venerabilem papam, ut ad eos destinare dignaretur episcopos suos et monitorium chrystiane religionis dogma continentem«. Propagandin rukopis, fol. 628 r. F. Rački, *Documenta*, str. 187—8.

jer bizantski izvori⁵⁴ i korektura teksta HSM⁵⁵ ne dopuštaju da i dalje zastupamo isto mišljenje. Prema tome, zamišljali smo krivo politiku Tomislava prema Bizantu i dalmatinskim gradovima. Drugim riječima, sada nestaje razlog zbog kojega bismo i dalje napadali Tomislava tobože zbog kratkovidne politike kao i stoga što se tobože pomamio za savez s Bizantom u časovima kad je trebalo pritješnjeno bizantsko carstvo izigrati i izvući za sebe korist.⁵⁶ Razmotri li se, međutim, politička situacija na Balkanu, lako će se spoznati da su takve prekorne riječi upućene vladaru koga smo navikli gledati na najvišem mjestu među Trpimirovićima zaista preteške. Bilo je uopće pogrešno očekivati od Bizanta da će politički savez platiti nekom svojom pokrajinom. I to u doba kad mu je zbog Simeona bio potreban svaki komad carstva. Zato nije nemoguće da je Tomislav — kao nekada Branimir — potražio papu kao političkog saveznika. Vanjska forma toga saveza — pogotovo ako je pismo Tomislava bilo doista zajedničko s dalmatinskim građanima — prikrita je željom da se novi saveznici povežu u onoj nauci koju pravi sinovi svete rimske crkve mogu ispovijedati.

Kako u doba ovih izvanrednih crkvenih prilika sazrijeva u dalmatinskoga klera ideja o osnivanju metropolije, za rješenje se crkvenog pitanja zanimaju svi oni vladari na čijem bi teritoriju salonitanska crkva imala jurisdikciju. Stoga ni Mihajlo Višević ne može dopustiti da dalmatinski biskupi pred vratima njegove države rješavaju sudbinu i njegove crkve. Utoliko više što ga je upravo u tim godinama snašla nova bugarsko-srpska opasnost.⁵⁷ Vrlo je vje-

⁵⁴ J. Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Pos. izd. SAN 6, 1957. str. 81 i dalje. Vidi i HZ XIII, 1960, 250 i HZ XVII, 1964, str. 413 i dalje; zatim Lj. Karaman, O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII stoljeća, HZ XV, 1962, str. 258.

⁵⁵ Početak prvoga papina pisma glasi u najstarijem rukopisu ovako: »Tempore Joannis pape sanctissimo consulatu peragente, in prouintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamisclao rege et Michaele in suis finibus presidente duce«. Propag. rukopis fol. 628 r. Međutim, Rački je *izmijenio sanctissimo u sanctissimi* i tako potpuno promijenio smisao teksta. Po originalnom se tekstu dakle riječi *sanctissimo consulatu peragente* odnose na papu i otpadaju prema tome sve kombinacije o Tomislavovoj vlasti nad dalmatinskim gradovima na osnovu toga teksta. Vidi HZ XVII, 1964, 413 i dalje.

⁵⁶ Lj. Hauptmann je mislio da može prebaciti »Tomislavu, Stjepanu Držislavu, Petru Kresimiru IV i Demetriju Zvonimiru« to što im je ostalo »zastrtro, jednima sa svim, drugima napola«, da su »sudbonosna pitanja hrvatske države bila bugarsko i crkveno«. Vidi: Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, Zbornik kralja Tomislava, str. 187. U obranu takve oštre i netačne ocjene politike hrvatskih vladara ustao je već V. Klaić u istom Zborniku (Dva slovenska učenjaka, str. 208).

⁵⁷ Mihajlo Višević se našao okružen srpskom vlašću, jer je Petar Gojniković zavladao i jednim dijelom neretljanske kneževine; F. Šišić, Povijest Hrvata, 408 i dalje.

rojatno da je Mihajlo razabrao kako mu politički oslon na Bizant više nije dovoljan. Ta Bizant neprestano gubi i dobiva; srpski ga je primjer uvjeravao da više gubi nego dobiva. Ako papinstvo doista uživa toliki ugled da njegovu riječ sluša »obrazovani Polugrk«, onda će se možda založiti i za to da se crkveno pitanje ne rješava na njegovu štetu. To više što je i papama moralo biti stalo da toga vladara u »slavenskoj zemlji« privedu pod okrilje svoje crkve. A političke saveznike koji sami nude poslušnost apostolskoj stolici ne valja odbiti. Stoga je Ivan X. mnogo ljubezniji u pismu na Tomislava i Mihajla Viševića nego u onom na dalmatinsko svećenstvo. Štaviše, on želi da njegov glas čuju »svi drugi župani« u toj prekomorskoj zemlji, jer su svi oni »najdraži naši sinovi«. I kad se već pružila ovakva izvanredna prilika, neće ništa smetati posluži li se neistinom i pozdravi slavenske vladare kao nekadašnje članove rimske crkve. Ta jedva ga je netko mogao, da je za to i imao volje, ispraviti u netačnoj tvrdnji da su »Sclauinorum regna« pripadala od pokrštenja upravo rimskoj crkvi. Vjerojatno nikome od slavenskih vladara nije bilo poznato da u doba njihova pokrštanja rimska crkva nije ništa imala tražiti na Balkanu. Valja ih, misli papa, i dalje poučiti: nije dosta da slušaju samo deset zapovijedi prema kojima su dužni podavati desetinu i prvine, jer se u novom zavjetu dodaje da bogu treba žrtvovati i nešto od našega života. Stoga je pravi kršćanin dužan da svoje dijete šalje od kolijevke na nauke kako bi mu ono, poučeno u pravoj vjeri moglo pomoći da se oslobodi zloće i popne se do »vječne domovine«. Takva je poduka to potrebnija što prava djeca rimske crkve ne mogu prinostiti bogu žrtvu na barbarском ili slavenskom jeziku. Zato ih na kraju pisma papa ponovo opominje da ostanu u vezi s njim.

Uzroci takva papina neočekivana obzira prema vladarima u slavenskoj zemlji mogu biti dvojaki: ili papa, koji se tek pred dvije godine počeo zanimati za prilike na Balkanu, ne zna stvarno ništa o slavenskom liturgijskom jeziku kod balkanskih Slavena; ili mu je bilo toliko stalo do jurisdikcije nad njima da ih se nije usudio otvoreno objediti zbog »barbarskog jezika«. Prva je pretpostavka vjerojatnija. Pogotovo ako je promatramo sa stajališta tada najveće od svih slavenskih država, sa hrvatskoga stajališta. Naime, crkva u Hrvatskoj nije ni do tog vremena bila, kako je to odavno utvrdio Barada, »istočna«, njen biskup nije nikada priznavao crkvenu vlast carigradskoga patrijarha na čijem je području bio dopušten crkveni slavenski jezik. Ako se papa bojao da se među Slavenima ipak nje-

guje taj »zao korijen«, onda se njegovo strahovanje moglo odnositi jedino na *bizantske Slavene, a to nisu Hrvati*. Otkad je najprije 803. g., a zatim i 812. g. Cetina određena granicom između Istoka i Zapada, Hrvati nisu — izuzevši kratku epizodu za Zdeslava — imali posla s bizantskim carem i njegovom crkvom. Papa se dakle takvim riječima u pismu, ukoliko su te riječi zaista odraz stvarnih prilika, mogao obratiti na Neretljane, Zahumljane i Travunjane. Najzad, ako je na kraju pisma zaželio da balkanski Slaveni ostanu u vezi s papinstvom tj. onakvi, očišćeni od grijeha i zabluda kakve on želi, onda i opet nije mislio na Hrvate kojih su veze s Rimom mnogo starije.

Papinski su poslanici proputovali gradovima Dalmacija — Gornje i Donje — i sakupili su na sabor »prvake Hrvata i Srba«, dok su im se u Splitu priključili »suci i biskupi«. Upada svakako u oči da među sakupljenim članovima sabora nema ni Tomislava ni Mihajla Viševića. Da su doista bili ondje, kompilator bi to bez sumnje i kazao, ako je spomenuo prvake. Iako to za problem o kojemu ovdje raspravljamo nije bitno, ipak je važno konstatirati gornju činjenicu i to zbog stava sabora prema hrvatskome vladaru. Jedva je vjerojatno da bi tok saborovanja, bar što se tiče »biskupa Hrvata«, tekao po dalmatinske biskupe tako glatko, da je bio prisutan i Tomislav. Bilo bi od nas preuzetno kad bismo nastojali bilo kakvom tvrdnjom protumačiti Tomislavov postupak. Zato se možemo tek upitati nije li unaprijed znao da će salonitanska crkva pobijediti? Ali, ostavimo pretpostavke i ponovimo Klaićevu tvrdnju o zasad nerazjašnjenom izostanku hrvatskoga i zahumskoga vladara sa sabora.

Ipak je papa, oduševljen uspjesima pod Konstantinopolom, precijenio snagu svoga utjecaja na dalmatinske biskupe. Smetnuo je s uma da ih je neočekivano oslobođenje od carigradske jurisdikcije riješilo okova. Zašto bi sada gubili vrijeme u besplodnim razmatranjima ima li rimski biskup ili njihov dotadašnji crkveni poglavar pravo u pitanju liturgijskog jezika. Zato su u raspravljanju pošli svojim putem do cilja koji je, kako se po svemu čini, splitska crkva već prije priredila. Legenda o apostolicitetu Salone izdvajala je Split od ostalih dalmatinskih gradova koji se nisu mogli pohvaliti svecem, Kristovim učenikom. Istaknuta u pravo vrijeme, legenda o Dujmu, Petrovu učeniku, pomaže Splitu do primata među dalmatinskim biskupima. O žestokom obračunu koji se na početku sabora vodio zbog najvažnijeg pitanja, zbog metropolije, svjedoče protesti zadarskoga biskupa Formina i ninskoga Grgura poslije sabora. Oba su prelata branila svoja prava: prvi je svojatao metropolitansku

vlast na osnovu bizantskoga običaja prema kojem je metropolija sijelo provincije; drugi se očito pozivao na politički ugled koji uživa njegov vladar. Međutim, Spliciáni su ipak bili spretniji. Papu ili njegove biskupe poslanike koji su predsjedali na saboru vjerojatno nije mnogo zabrinjavao bizantski običaj. No, ako se pošlo istraživati tko ima prioritet prema starosti crkve, onda je to svakako Salona, jer Zadar ima sv. Anastaziju koja je iz Bizanta donesena početkom IX st. Najzad, ako je historijsko pravo odlučno za stjecanje prvenstva, onda se ninski biskup može bojati ne samo da će izgubiti bitku kao kandidat za metropolitisku vlast, već i za svoju stolicu. Drugim se naime saborskim zaključkom ponavlja ranije poznata crkvena odredba⁵⁸ prema kojoj je u selima i skromnim gradovima (*modicis ciuitatibus*) zabranjeno osnivati biskupije.

Pošto su splitskoga biskupa izabrali metropolitom, dalmatinski se biskupi nisu ni tada žurili k raspravljanju o slavenskom liturgijskom jeziku i glagoljašima. Najprije su riješili ili tačnije rješavali međusobne sporove. Trebalo je dalmatinske biskupe upozoriti da se ne jagme za teritorije tuđih dijeceza i da se zadovolje nekadašnjim granicama;⁵⁹ dubrovačkom i kotorskom biskupu, čija je stolica bila zajednička, valjalo je podijeliti dijecezu,⁶⁰ a Licinija upozoriti da ostane na stolici koja mu je odobrena.⁶¹ Pošto su svojim odredbama zaštitili crkveni posjed⁶² i izvršili još neke manje poslove, prešli su najzad na raspravu o zaredivanju *glagoljaša na području svoje provincije*. Tada su, očito pod pritiskom papinskih poslanika, zabranili *svakom svom, dakle dalmatinskom biskupu (ut nullus episcopus nostre prouintie) da zareduje glagoljaše*. Oni mogu biti klerici i monasi. Međutim biskupi su ubrzo uvidjeli kakve bi posljedice donijelo dosljedno sprovođenje takve odredbe: ta tko će onda služiti misu po njihovim crkvama. Stoga je bio nuždan dodatak: zabrana se vršenja službe ne odnosi na one crkve koje bi zbog takve odredbe ostale bez službe božje. Dakle, treba li neki biskup ipak glagoljaša svećenika, neka uputi papi molbu da glagoljašu dopusti služenje službe božje u njegovoj crkvi. Prema tome, dalmatinski su biskupi pošli ususret papi, ali do određenih granica. Oni će ga slušati tako dugo dok to

⁵⁸ Još 343 g. bilo je na koncilu u Sardici zaključeno da »*licentia danda non est ordinandi episcopum aut in vico aliquo aut in modica civitate, cui sufficit unus presbyter, quia non est necesse ibi episcopum fieri, ne vilescat nomen episcopi et auctoritas*«. P. Bertrandus Kurtscheid, *Historia iuris canonici*, Romae 1951, str. 107.

⁵⁹ Cl. III, F. Rački, *Documenta*, str. 191.

⁶⁰ Cl. VIII, F. Rački, n. dj., str. 191.

⁶¹ Cl. IX; F. Rački, n. dj., str. 191—2.

⁶² Cl. IV, V; N. dj.

ne bude na njihovu štetu; ako se dogodi da im zbog te odredbe ponestane svećenika, neka sam papa za to odgovara i neka on sam izda posebno dopuštenje. Čitajući članak o glagoljašima pažljivije ne možemo se oteti dojmu — ako je tekst zaista glasio tako kako ga je Rački ispravio — da su biskupi htjeli izigrati papu. Bez sumnje da nije bilo oportuno zbog potvrde metropolitanske vlasti posve razočarati rimskoga biskupa, a opet je potreba za svećenicima nalagala popuštanje prema glagoljašima. Stoga se našlo polovično rješenje: biskupima je zabranjeno ređenje novih glagoljaša za svećenike, ali je tadašnjim glagoljašima svećenicima odobreno služenje službe božje uz posebnu dozvolu Rima. Međutim, nije baš vjerojatno da se zaista otad tražila za svakoga glagoljaša posebna dozvola. Pogotovo ne uzme li se u obzir da je preko jednog stoljeća bila prekinuta živa i neposredna veza između papinstva i Balkana. Tko će dakle vjerovati da su dalmatinski biskupi poslije 925. g., kad je nestalo Ivana X, održali obećanje? Ivanov se nasljednik Lav VI uopće ne zanima za slavensku liturgiju. Težište se raspravljanja poslije prvoga sabora prenosi na spor oko metropolije, a taj nema ništa zajedničko s glagoljanjem.⁶³

Zaključak X prvoga splitskog sabora jedini je članak koji govori o slavenskom liturgijskom jeziku i glagoljašima. Kako se on odnosi na teritorij dalmatinske provincije, a ne na Hrvatsku, promašeno je svako povezivanje hrvatskoga biskupa s problemom glagoljaša. Idući članci sabora, dakle XI⁶⁴ i XII,⁶⁵ više nego jasno ukazuju na to da se hrvatski biskup (episcopus Croatorum) nije htio pokoriti splitskom metropolitu i da se na saboru među dalmatinskim biskupima pretpostavljalo da će »kralj i prvaci Hrvata« u tom pogledu braniti interese svoga prelata. Ali, ponavljamo, to nije imalo nikakve veze sa slavenskim liturgijskim jezikom.

⁶³ Lav VI se obraća zadarskome biskupu Forminu i ninskome Grguru kao i svima dalmatinskim biskupima s prijekorom zbog toga što ne slušaju svoga metropolitu i što otimaju tuđe parohije. Formin je dužan, kaže papa, ostati u granicama svoje stare parohije; isto su tako dužni učiniti osorski, rapski i dubrovački biskup. A Grgur, ako ne želi da bude izopćen, mora otići u skradinsku biskupiju. Međutim, splitski nadbiskup neka ima u zemlji Hrvata svoju vlastitu biskupiju onako kako ju je imala od starine i salonitanska crkva.

⁶⁴ »Ut episcopus Croatorum, sicut nos omnes, nostre ecclesie metropolitane subesse se sciat« (Propag. rkps., fol. 629 v.).

⁶⁵ »Quod si rex et proceres Croatorum omnes dioceseos episcoporum infra limite(s) nostre metropolitane suo cupiunt vindicare pontifici, nullus ex nostris per omnem provinciam eorum neque regenerationes faciat, neque ecclesias, vel presbiteros consecret; tam in suis sedibus conmorantibus pro misericordie opus quisquis ad nos accesserit consecrari, regenerari, crismam sibi dari poposcerit, absque scropulo omni per totam provintiam ipsa tribuat« (Propagandin rukopis, fol. 629 v. i 630 r.).

Pomisao na to da je bizantska Dalmacija služila kao zaklonište glagoljaša odbijala se u historiografiji stoga što se ponajviše stvarala kriva slika njenih političkih i etničkih granica i odnosa. Obično se držalo da je teritorij slavenskih država počinjao pod zidinama gradova, a da su unutar zidova bili Romani.⁶⁶ Danas je međutim i u tom pogledu toliko napredovalo istraživanje da se starije mišljenje ne može održati. Kolonije su na Jadranu većinom zadržale svoj ager, što znači da su, kao i gradovi na Mediteranu, dočekale srednji vijek ne kao »ostaci ostataka« već kao živi organizmi, gradovi sa svojim područjem.⁶⁷ Štaviše, na nekim je otocima zadarskoga arhipelaga utvrđen dio zadarskoga agera,⁶⁸ pa je ta činjenica, ako ne sasvim, a ono djelomično potvrdila tvrdnju cara Konstantina Porfirogeneta da su bizantskoj Dalmaciji pripadali svi otoci do Beneventa.

Međutim, car je donekle skrivio što se u historiografiji dugo održavala pogrešna slika o slavenskom naseljavanju otoka bizantske Dalmacije. On je na svoj način prikazao etničke odnose u Dalmaciji. Kako je gradove i otoke dijelio na »naseljene« i »nenaseljene«,⁶⁹ obično se smatralo da njegov nenaseljen otok znači doista nenaseljeno područje. No, car je nenaseljenim nazivao ono mjesto u kojem se do njegova vremena nije održalo toliko romanskoga stanovništva da bi ono činilo posebno naselje. Kako je nemoguće i pomisliti da bi Hrvati gledali tri i pol stoljeća puste otoke pred svojom obalom i da ih ne bi naselili, to je carev pojam slavenske naseljenosti sinonim za romansku nenaseljenost. Takvu pretpostavku utvrđuju i filološka ispitivanja. Petar Skok je npr. na osnovu fonetske analize toponima na otoku Krku konstatirao »da je hrvatsko naseljavanje sjeverno od spomenute crte (tj. crte koja dijeli romanske od hrvatskih toponima; N. K.) moralo početi i prije nego što je u polovini 10. vijeka car Konstantin pisao svoje djelo *De administrando imperio*«. ⁷⁰ Takvih primjera ima dosta.

⁶⁶ B. Grafenauer, Vprašanje hrvatske krajine v Kvarneru, Zgod. čas. XII—XIII, 1958—9, str. 255—6 i ondje navedenu literaturu.

⁶⁷ Vidi rasprave M. Suića, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik inst. za hist. nauke u Zadru I, Fil. fak. 1955, 1—32; Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, Starohrv. prosvjeta n. s. III, 1956, str. 7—19.

⁶⁸ M. Suić pretpostavlja da je »i jedan dio susjednog otoka Ugljana bio uklopljen u ager zadarske kolonije«. Ostaci limitacije mogu se još i danas vidjeti; Limitacija agera, str. 16.

⁶⁹ F. Rački, Documenta, str. 404—5. B. Ferjančić, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, T. II, SAN, Pos. izd., knj. CCCXXIII, Viz. inst. knj. 7, 1959, str. 24—5.

⁷⁰ Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1950, str. 27.

Prema tome, *Hrvati su* — i to treba osobito naglasiti kad govorimo o otočkom dijelu bizantske Dalmacije — *naseljavali od VII st. dalje sve otoke od Cresa do Šolte, bez obzira na to što je to bio politički teritorij koji je pripadao istočnom carstvu.*

Za hrvatsko naseljavanje dalmatinskih otoka nepobitni je dokaz toponomastika koja izvanrednom tačnošću otkriva proces hrvatskoga naseljavanja i povlači granice između romanskoga i hrvatskoga elementa na otocima. Toponomastička su istraživanja nadopunila oskudne podatke o političkoj povijesti bizantskih otoka. Više nego dragocjen nam je takav toponomastički materijal u onim slučajevima kad nije u pitanju kolonija već municipij koji u rimsko doba nije imao svoje tačno izmjereno područje. Takav je grad npr. bio Krk. Stoga vjerojatno nećemo pogriješiti ako granicu političke vlasti romanskoga stanovništva koje se održalo u gradu Krku povlačimo crtom koja dijeli romanske od slavenskih toponima. Svedemo li te podatke na politički rječnik, dolazimo do zaključka da je preko polovice krčkoga otoka držao od doseljenja Hrvat. Romani su potisnuti na liniju Pelova — Kappelje — Bašćanska Draga, (n. dj., str. 23), jer se slavenski odnosno hrvatski elemenat naseljavao s kopna, dakle s istočne i jugoistočne strane, a romansko se naselje otvaralo prema moru, prema jugu. Hrvat stvara na svom dijelu otoka i svoje općine: Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Bašku. Društveno-ekonomski nema razlike između romanske i slavenske općine na otoku. Štaviše, i hrvatske općine imaju svoje općinske činovnike svoje predstavnike. Osjetljiva se pravna razlika između Krka i hrvatskih općina osjeća u tome što je Krk jedina civitas — u njoj sjedi biskup — a hrvatske su općine kaštela ili kasta. No, za razdoblje o kojem ovdje govorimo, tj. do početka XII st., prednost se Krka sastoji u tome što je on sjedište bizantske uprave.

Slična je situacija na otocima Cresu i Lošinju, koji su nekad činili jednu otočku skupinu. Najvažnije naselje i sjedište biskupije je grad Osor. Međutim, za nas je neobično važno da konstatiramo kako je »u poređenju s našom romanska nomenklatura ovoga otoka kud i kamo malobrojnija i siromašnija« i da prema tome »u poređenju s krčkom toponomastika otoka Cresa sadržava nesravnjivo više hrvatskih toponima nego romanskih« (str. 38—9). Od šesnaest toponima za naselja na današnjem Cresu predrimski (mediteranski) su Cres i Osor, romanski: Merag, Valun i Lubenica, latinsko-kršćanski: Stivan i Punta Križa; svi ostali su hrvatski. Slavensko je naseljavanje otoka bilo tako snažno da se nisu održali stari romanski topo-

nimi koji bi upućivali na »tragove fonetike staroga romanskoga govora u Krku« (str. 39). Zato susrećemo kao toponime samo takove romanizme koji su stvoreni od riječi ušlih i u jezik našeg naroda na otoku«. ^{70a}

I na Lošinju je »slavenska toponomastika mnogo brojnija i bogatija od romanske kao i na Cresu« (str. 47), a »i toponimi romanskog podrijetla pokazuju hrvatsku fonetiku« (str. 48). I premda se to na prvi pogled ne bi činilo, ipak Lošinj »u toponomastičkom pogledu ide u najčistije hrvatske otoke« (str. 49). Romani su u tom otočkom skupu dali imena samo malim otočićima. A ta su »jezični relikti«.

Posve drugačiju toponomastičku sliku pružaju otoci Rab i Pag. Rab ima od svih otoka poslije Krka »najveći procenat romanskih toponima«, ali »što je još značajnije, na Rabu nema nijednoga hrvatskoga toponima za naselja... To znači da su sva današnja hrvatska naselja na Rabu nastala na romanskoj osnovi« (str. 59). Romani se na Rabu održaše mnogo duže u simbiozi s hrvatskim elementom, ali su zato Hrvati vrlo rano i prodorno ulazili u gradsko naselje. Hrvati su na tom otoku također stočari i ribari. Međutim, za razliku od svih drugih otoka, Romani su, a ne oni, davali nazive velikom broju uvala, zaljeva itd. Hrvati su dakle »živjeli u simbiozi s romanskim ribarima« (str. 63). Hrvatski se toponimi odnose na »obrađive čestice i na razne terenske oblike... očit znak, da je obrađivanje polja i pastirstvo bilo od starih vremena u rukama Hrvata« (str. 64).

Pag je sačuvao vrlo stari, u stvari praslavenski naziv za naselje (npr. selo Dinjiška (str. 67). Ali to je jedini slavenski naziv za naselje na tom otoku. Ipak i tu ima samo mali »broj starih romansko-dalmatinskih naziva za konfiguraciju obale i terena, za rtove, uvale, obrađene čestice i uzvisine. Sve ove kategorije toponima u golemoj su većini hrvatskoga podrijetla« (str. 70).

Polazeći sa stajališta da Konstantinove tvrdnje o nenaseljenosti vrijede i za Hrvate Skok nije mogao riješiti problem najstarijih slavensko-romanskih odnosa na tom otoku (str. 69). Međutim, što se Hrvata tiče, stvar je jasna: cara jedino tjeraju u laž toponomastička istraživanja u pitanju Romana. On tvrdi da u njegovo vrijeme ni njih nije bilo na otoku, što ne može biti tačno. Carevim se tvrdnjama o nenaseljenosti protive starodalmatinski romanski nazivi za Škrdu i Maun, koji su bez sumnje bili naseljeni i u ono doba (str. 71). Utvr-

^{70a} Do sličnih je rezultata kao i P. Skok došao Ive Jelenović (Toponomastika sjeverozapadnog dijela otoka Krka, Filologija 2, Zagreb 1959) koji je utvrdio da su »prvi čisti hrvatski doseljenici zaposjeli istočni dio otoka (Vrbnik, Dobrinj i Omišalj)...« (str. 14).

divanje ovakva careva sistema obilježavanja nastanjenosti još je važnije za zadarsko-šibenski arhipelag. Kad bismo zaista slušali cara, onda bismo zajedno sa Skokom morali zaključiti da su svi otoci od Oliba do Zlarina (osim Vrgade) sredinom X st., kad car piše svoje djelo, još pusti. Dakako da se pitamo kako je moguće da i »slavensko naseljavanje može da potječe najranije iz druge polovine 10. vijeka« kao i to da su tek od toga vremena mogli na otoke prijeći Romani (str. 78—9). Karakteristično je da svi otoci, osim Velog Otoka (Insula Magna), nose predslavenska imena. Da je naše tumačenje carevih podataka tačno, pokazuju i u ovom otočkom skupu vrlo stari općeslavenski nazivi koje su Hrvati mogli donijeti samo iz pradomovine. Osim toga, na nekim otocima, kao na spomenutom Olibu — iako je naziv otoka prema Konstantinu Porfirogenetu latinski — toponomastika je »bezizuzetno slavenska, bez starih romanskih tragova« (str. 82). Oblik imena otoka Silbe — car piše Selbo — također upućuje na to da je otok u carevo vrijeme bio naseljen Hrvatima (str. 86); na tom otoku prevladava i slavenska poljoprivredna toponomastika (str. 89). Premudu su najprije naselili romanski ribari, a zatim kao novi naseljenici Hrvati. Svi nazivi za obalne oblike, uvale ili rtove su slavenski (str. 91). Skarda je sačuvala svoje ime još iz ilirskoga doba, Molat je latinski oblik toga imena; na tim otocima ima i tragova romansko-dalmatinskoga govora, ali je toponomastika pretežno hrvatskoga porijekla. I Ugljan su naselili Hrvati. Hrvatska su se naselja razvila na romanskima, ali su i ona »vrlo stara« (str. 107). Gotovo bismo mogli kazati za sve te otoke do Zlarina da čuvaju grčke i rimske, dakle predslavenske nazive, da su na njima bili Romani prije Slavena, tačnije Hrvata, ali da su ih potonji ne samo naselili već su na nekima činili najveći dio stanovništva.

Uostalom, da pripadnost bizantskoj Dalmaciji nije isključivala hrvatsko naseljavanje otoka jasnije no bilo koji drugi primjer pokazuje Šolta. Sva današnja imena naselja na tom otoku »su slavenska, pa se ne može stvoriti zaključak, da su ona nastala na razvalinama ranijih romanskih« (str. 169). Ostali srednjodalmatinski otoci nisu bizantski, pa nas u ovom sklopu pitanja ne zanimaju.

Prema tome, ako se skupe rezultati toponomastičkih ispitivanja P. Skoka, onda se dobiva posve drugačija slika etničkih odnosa u bizantskoj Dalmaciji. *Gotovo bismo se usudili kazati da su Hrvati na otocima bili u većini.* To naročito vrijedi za neke kvarnerske otoke, ali i otočje zadarskoga arhipelaga. Gleda li se na problem glagoljaštva s toga stajališta, lako se može razabrati da je bizant-

ska pokrajina, iako su u njenim gradovima sjedili biskupi koji u to vrijeme još nisu Hrvati — ili su to samo izuzetno — imala mnogo razloga da prihvati slavenski jezik kao liturgijski. Utoliko više što je upravo takvo sredstvo kao što je crkveni jezik moglo približiti Romanima ove njima etnički strane elemente, koje je od njih dijelila vrlo često i klasna razlika. Gledan u tome svijetlu mnogo je jasniji postupak dalmatinskih biskupa na saboru 925. godine.

III

JEDANAESTO STOLJEĆE

a) Izvori.

1) O slavenskom se liturgijskom jeziku raspravljalo ponovo na crkvenom saboru koji se održao pod predsjedanjem papina poslanika Majnarda 1060 g. u Splitu.⁷¹ O radu toga sabora nisu se sačuvali neposredni podaci ili kompilacija zaključaka već samo autentična potvrda nekih zaključaka koju je u naše strane s adresom »*regi et episcopis Dalmatiarum*« poslao Aleksandar II.⁷² Papa sam priznaje u uvodu da šalje one zaključke koje su stvorili Majnard, poslanik njegova predšasnika pape Nikole II, i splitski nadbiskup Ivan, a koji su zatim pročitani i potvrđeni u Rimu.⁷³ Među potvrđenim kanonima bio je i ovaj: »*Item Sclavos nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri et clericum, cuiuscunque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco amodo subiugari sub excommunicationis vinculo omnimodo prohibemus*«.

2) Drugi je izvor pogl. XVI u djelu arhidakona Tome: *Historia Salonitana* koje ima naslov: *De promotione Laurentii archiepiscopi* (O promaknuću nadbiskupa Lovre).⁷⁴

⁷¹ M. Barada je nastojao u svome posljednjem radu: Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062—1075) (Rad JAZU 311, 1957, 189) dokazati da je Majnard bio poslanik Aleksandra II, a ne Nikole II u našim stranama tek poslije 1. X. 1061, ali mu to nije pošlo za rukom. Vidi HZ XIV, 1961, str. 244.

⁷² F. Šišić, Priručnik izvora za hrvatsku povijest I, Zagreb 1914, str. 237.

⁷³ »*Notificamus omnia capitula, que per confratres nostros venerabiles Mainardum scilicet collateralem episcopum nostrum et Johannem archipresulem vestrum, in Spalato aliisque civitatibus sunt statuta, eadem in romana synodo, seriatim ea referente, a beate memorie predecessore nostro Nicolao apostolica auctoritate et sub anathematis interpositione roborata. Cuius nos constitutionem exequentes, ipsaque statuta confirmantes, quedam eorum his nostris apicibus inserimus*«. Priručnik I, str. 236.

⁷⁴ F. Rački, Thomas, str. 47—56.

Budući da se dosad vrlo često Tomina priča o shizmi u Hrvatskoj i Dalmaciji prepričavala tako da se iz nje uzimalo ono što je bilo u skladu s postavljenom teorijom, nastojat ćemo da vjerno prenesemo njen sadržaj.

Kao što se može očekivati prema kompoziciji i ostalih poglavlja u Tominoj Historiji, on je opis raskola unio u poglavlje koje je dobilo opći gornji naslov. Poglavlje je, kao i druga, vrlo široko shvaćeno; stoga se u njemu i našla ova priča koja nema neposredne veze s nadbiskupom Lovrom i njegovim postavljanjem za nadbiskupa.

Na provincijskom sinodu, pod predsjedanjem »nekoga« papina poslanika, kaže Toma,⁷⁵ jednoglasno je izabran nadbiskupom tadašnji osorski biskup Lovro. Kako je imao od svih biskupa dobro »svjedočanstvo«, i papa mu je dao odobrenje da prijede na splitsku stolicu poslavši mu i palij. Lovro se, prema Tominu opisu, odmah u početku ističe kao revan pastir svoje crkve. Zato su ga poštovali »kraljevi i vladari Slavonije« i dali su splitskoj crkvi mnoge posjede i sela i potvrdili joj stare povlastice. On je sam poslao u Antiohiju jednoga svoga serva da izuči zlatarski zanat i taj je, vrativši se, izradio svijećnjake i različito drugo srebrno posuđe za crkvu. Lovro je zaustavio i Adama Pariškog i zamolio ga da prepjeva Muke sv. Dujma i Staša, što je on i učinio. Za Lovrina se vremena popunjuje i ispražnjena trogirski stolica: biskupom je izabran »neki Ivan, talijanske narodnosti«,⁷⁶ kojega je Lovro najviše volio, jer je bio »učen i dobar čovjek«. On je bio, prema riječima legende, svetac. Neposredno na vijest o Ivanu Orsiniju Toma nastavlja ovako: »U vrijeme gospodina nadbiskupa Lovre nastala je u kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske neka borba zbog proklete shizme. Naime, u doba pape Aleksandra i nadbiskupa Ivana sazvan je pod Majnardom, nekoć pompozijanskim opatom, a poslije biskupom kardinalom, svečani sinod premeta Dalmacije i Hrvatske, na kojem su stvoreni mnogi zaključci. Između ostaloga određeno je i ovo: da se ne bi nitko unaprijed usudio božju službu vršiti na slavenskom jeziku, nego samo na latinskom ili grčkom i da se nitko istoga jezika ne zaredi u svete redove. Govorahu naime da je gotska slova pronašao neki heretik Metodije, koji je na istom slavenskom jeziku napisao mnogo lažna protiv odredaba katoličke crkve; kaže se da je zbog toga bio po božanskoj odluci kažnjen naprasitom smrću. Kad je najzad bila ova odredba proglašena odlukom sabora i apsolutnom vlašću potvrđena,

⁷⁵ Toma vjerojatno misli na Majnarda.

⁷⁶ To je Ivan iz rimske porodice Orsini.

svi su se svećenici Slavena vrlo ražalostili. Naime, sve su njihove crkve bile zatvorene, a oni sami nisu vršili uobičajene službe.⁷⁷

Tada je došao u Hrvatsku neki svećenik došljak Ulfo (Ulfus), neka skrivena varalica. On se umiješao među puk i izjavio *da ga šalje papa* (simulans se a summo pontifice destinatum) koji da ih vrlo žali zbog toga što su im crkve zatvorene i što je svećenicima zabranjeno vršiti službe. »Pošaljite, dakle, — kazao je narodu — sada poslanstvo *mome gospodaru* i znajte da štogod želite možete postići«. Pošto su se sabrali *starci* (seniores) i održali sastanak, poslali su svećenika Ulfa s darovima u Rim. Došavši pred papu s darovima i molbama Hrvatâ, Ulfo ga je molio da »stanje crkava i klerika u slavenskom kraljevstvu vrati na prvotno stanje«. Papa mu odgovori da nije pravedno raditi protiv papinskih poslanika, ali neka uzme njegova pisma i odnese ih nadbiskupu, kralju i ostalim prelatima s pozivom da dođu u Rim zbog tih poslova dva njihova biskupa. Ali, Ulfo odnese pisma Gotima, koji su ga poslali. Njima je na pitanje što je isposlovao u Rimu odgovorio: »Evo, milošću božjom sam postigao štogod ste htjeli od gospodina pape, jer su vaše crkve otvorene, a vašim su svećenicima vraćene službe. Osim toga, postigao sam također za vas i to da od svojega naroda i svojega pisma (ut de gente uestra et de littera uestra) izaberete biskupa i da ga zajedno sa mnom i s nekim darovima pošaljete tome papi da ga posveti«.

Goti, razveseljeni, izaberu starca Cededu za biskupa i pošalju ga s opatom Potepom i svećenikom Ulfom u Rim. Kad ih je papa ispitivao odakle su, Ulfo je mjesto svih odgovorio da su iz Dalmacije i podsjetio je papu na svoj nedavni boravak u Rimu. Dodao je da je ovaj »najplemenitiji muž Gota« (nobilissimus Gothorum vir) došao k njemu da bi ga on bolje podučio. A kad ga je papa zapitao koju je čast vršio dotad, Ulfo je odgovorio da je »u svom jeziku bio svećenik«. Međutim, Cedula je nosio i bradu, što se također papi nije svidjelo. Bit će za nas zanimljivo da upamtimo papino pitanje: »A zašto odbija da, prema običaju katoličke crkve, obrije bradu«? Toma dalje priča kako se papa naljutio na Ulfa zbog toga što mu nije doveo u Rim biskupe već »te ljude«. Posvjetovavši se papa je odgovorio Cededu i Ulfu: »Znajte, sinovi, da sam često čuo za ono, što Goti nastoje tražiti, ali zbog Arijanaca, pronalazača takva pisma, ne usuđujem se ni ja, kao ni moji predšasnici, da im dam dopuštenje za službu božju na njihovom jeziku«.⁷⁸ Stoga neka se drže zaključaka

⁷⁷ F. R a č k i, n. dj., str. 49.

⁷⁸ N. dj., str. 51.

Majnardova sinoda. Cedula koji, po svemu sudeći, nije znao uopće latinski, upita na povratku Ulfa što su postigli pred papom, na što mu on odgovori da je pomoću njega postigao ono što je žarko želio, naime, da ga je papa posvetio i postavio biskupom. Nadodao je da je papa tako moćan da može nekoga postaviti biskupom i na taj način što mu iščupa nekoliko dlaka iz brade. Ušavši u Hrvatsku »sunarodnjaci« (compatriote) su veselo dočekali Cededu. On na to odmah otjera krčkoga biskupa i sjedne na njegovu stolicu tobože, kaže Toma, *apostolskom vlašću* (auctoritate apostolica). Štaviše, tobožnji je biskup, jao sramote, uzvikuje Toma, posvećivao crkve, zaredivao svećenike i vršio druge biskupske službe. Čuvši to papa pošalje svoga legata Ivana da uguši plamen bezbožne shizme u slavenskim krajevima. Ipak Toma mora i u svojoj redakciji priče priznati da je kardinal Ivan mogao učiniti samo toliko da je ukorio Cededu pred njegovim Gotima objasnivši svima da mu papa nije dao nikakav red svete službe. Zbog toga je Cededu i Potepu prokleo, a Ulfa odveo u Split. Ondje mu oduzima svećenički red, javno ga žigoše i baca u tamnicu. Međutim, s Cededom je bilo mnogo teže. Kad ga prva ekskomunikacija nije odvratila od vršenja biskupske časti i vlasti, papa ga je ponovo dao prokleti. Tek pošto je u Rimu dvaput i u Splitu triput proklet, snalazi ga božja osveta i on umire sramotnom arijanskom smrću.

b) Odrzi reformnoga pokreta na crkvenom polju

Iako nema nikakve sumnje u to da je Toma ponekim zlobnim dodatkom začinio priču o Cededi, ipak smo grijeshili kad smo, slušajući Baradu, odbacivali ovu priču u cijelosti. Toma je s velikom revnošću izostavljao sve ono što je bilo na putu njegovoj koncepciji povijesti splitske crkve, ali nije imao razloga da odbaci priču o posebnom biskupu »Gota«, jer je ona, gledana sa stajališta prave katoličke splitske crkve, kakvu je Toma vidio u XIII st., pokazivala tko je u XI st. bio barbar, a tko odabrani sin rimske crkve. Stoga ne mogu vjerovati da je splitski arhidakon izmislio priču o borbi za posebnoga hrvatskoga biskupa. Najzad, on je ipak dao pokretu stvarnu historijsku okosnicu, govorio je o djelatnosti reformističkih poslanika koji su stvarno bili u našim stranama i održavali crkvene sabore. A i sama priča o shizmi ne čini se u osnovi izmišljena. Naime, Toma unosi u nju neke pojedinosti koje teško da je mogao čovjek njegove naobrazbe u XIII st. izmisliti.

Prije svega, upada u oči da Toma nigdje ne lokalizira Gote u Hrvatsku niti želi tvrditi da su Goti upravo samo Hrvati. Ulfo odgovara svome papi da su svi oni iz Dalmacije, a za prvoga svoga boravka u Rimu moli papu da uspostavi stanje crkava u »kraljevstvu slavenskom«. Na početku se priče govori o shizmi u Dalmaciji i Hrvatskoj, darove šalju papi Hrvati, ali se Ulfo vraća Gotima koji su neobično veselo dočekali papinu dozvolu. Najzad kardinal Ivan proklinje Cededu pred njegovim Gotima. Dakle: Cededa je biskup »slavenskoga jezika« koji se služi »gotским pismom«. Zbog toga je on heretik kao i Metodije i obojica su kažnjena istom smrću. To kaže Toma. Papa naprotiv odbija (prema Tominu tekstu) molbu Gota zato što su Arijanici izmislili takvu crkvenu literaturu (sed propter Arianos inuentores litterature huiusmodi, dare eis licentiam in sua lingua tractare diuina... ego nullatenus audeo). Međutim, Toma napušta nesigurnost u opisivanju zemlje tada kad je primoran odrediti područje koje je Cededa odabrao za svoju biskupiju. To je Krk. Nema razloga da Tomi u tome ne vjerujemo. Isto mu bez sumnje nije bilo lako priznati da papina prokletstva nisu nimalo pogodila toga »gotškoga« biskupa. Arijanska smrt kojom je tobože kažnjen Cededa je s jedne strane utjeha za Tomine čitatelje, a s druge strane tipično i uobičajeno sredstvo srednjovjekovnog kroničara kojim ukazuje na prst božji. Pored toga što je znao vjerojatno samo hrvatski jezik, Cededa je nosio i bradu. To se protivilo običajima katoličke crkve, pa ga je zbog toga papa i pitao zašto se ne prilagodi običaju njegove crkve. Kako je u našim krajevima nosio bradu svećenik u Dalmaciji (bizantskoj pokrajini!) to pred nama sve jasnije iskrsava lik toga priprostog biskupa. On govori *hrvatski, služi misu također na svom jeziku, nosi bradu* kao svećenici na istoku, *zauzima krčku biskupiju, koja je politički i tada pripadala Bizantu* i izmiče prokletstvu *pravoga, priznatoga i reformnoga pape Aleksandra II*. On umire na svojoj biskupskoj stolici nepobijeden nešto prije Aleksandra II (bar tako tvrdi Toma). Dakle, ništa nas ne priječi da u Cededi zaista gledamo krčkoga biskupa koji je od svoga postavljenja do smrti vršio biskupsku čast usprkos prokletstava kojima je od strane Rima, ili tačnije od strane reformnoga papinstva bio obasipan.

Međutim, i uloga svećenika Ulfa razjašnjava na svoj način karakter, područje i postanak shizme. Toma tvrdi da je bio došljak, a Skok pretpostavlja da je možda bio iz akvilejske patrijaršije.⁷⁹ Bitan je za nas Tomin opis njegove misije. On, naime, nije došao slučajno

⁷⁹ P. S k o k, Uslovi života glagoljice, Slovo 3, str. 52.

»u hrvatske strane«. Toma, naravno, i opet da sebe utješi tvrdi da je lagao. Ali ipak priznaje da se Ulfo obraćao narodu kao poslanik *svoga pape* koji ga je poslao da izrazi narodu sažaljenje zbog *zle* sudbine koja ga je snašla i koji želi da mu pomogne ako im oni pošalju svoje poslanstvo. Kad je poslanstvo stvarno pošlo do Vulfova pape, postiglo je uspjeh, jer se Cededa vratio kao biskup. Toma to dakako neće priznati, ali ga pobija činjenica da je Cededa vršio — i prema Tominu priznanju — biskupsku čast i vlast u punom opsegu. Zato se sam od sebe nameće zaključak: *Ulfo je bio poslanik protupape Honorija II*. Kako je protupapi bilo neobično stalo da sakupi što više pristaša, to je dopuštao ono što je pravi reformni papa zabranjivao. Ulfo je zaista mogao ići *svome papi* u Rim, jer je Aleksandru II uspjelo tek 1064 g. istjerati Honorija II iz vječnoga grada;⁸⁰ no kako se on održao u sjevernoj Italiji sve do svoje smrti (1071) to je i njegov kandidat i pristaša čvrsto držao stolicu koju mu je odobrio.

Nije isključeno da je protureformni pokret zahvatio i Osor. Ne valja zaboraviti da je Lovro došao na splitsku stolicu iz osorske.⁸¹ Zato nije nemoguće da je na njegovo mjesto došao neki Honorijev pristaša.

Na ne baš dobrovoljno napuštanje biskupskih stolica u to vrijeme i *to na području jednog dijela Dalmacije* upućuje jedan od zaključaka splitskog sabora 1060 g. »Ako, dalje, koji između priora ili svjetovnjak bilo koje časti ili reda uhvati ili udari biskupa ili ga kakvim nasiljem otjera iz njegove stolice, neka se začetnici i pomagači tolikog zločina — osim ako je taj biskup kanonski osuđen — prokunu, a njihova dobra neka se po vječnom pravu predaju njegovoj crkvi; ako bi se tako usudio postupati prema svećeniku ili bilo kojem pripadniku klera nižega stupnja, bit će podvrgnut kanonskoj pokori i lišen svoje službe. Ako bude tvrdokoran, neka se izopći.«⁸²

Očito su neki priori ili predstavnici javne vlasti u kojem gradu bizantske Dalmacije potjerali biskupa ili biskupe, pa se na saboru o

⁸⁰ F. X. Seppelt, *Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 1949, str. 98.

⁸¹ M. Barada je pretpostavljao da su se u svim dalmatinskim gradovima izmijenili biskupi. *Episcopus chroatensis*, str. 195.

⁸² »Si quis deinceps priorum aut cuiuscumque dignitatis vel cuiuscumque ordinis laicorum episcopum comprehenderit, percusserit aut aliqua vi a propria sede expulerit, nisi forte iudicatum canonice: auctores et cooperatores tanti sceleris anathematizentur et bona eorum ecclesie ipsius iure perpetuo tradantur. Si vero in presbiterum vel in quemcumque inferiorum graduum clericum hec eadem presumpserit canonice penitentiae atque depositioni subiacebit. Si contumax fuerit, excommunicetur«. Priručnik izvora I, str. 237.

tome i raspravljalo. To znači da je i svjetovna vlast na Krku i možda na drugim kvarnerskim otocima pomagala protureformnog papu. Kasnije će se vidjeti da je postupak priora na Krku imao i političku pozadinu. Na osnovu rečenoga možemo pretpostavljati da su svjetovna i crkvena vlast na Krku prešle u protureformni tabor pape Honorija II i njegovih pristaša odavajući na taj način nezadovoljstvo sa zaključcima reformnoga splitskog sabora.

Jezgra Tomine priče o shizmi je dakle istinita. Hrvati u političkom smislu, tj. pripadnici hrvatske države, ni njihov vladar Krešimir IV ne bore se za posebnoga »hrvatskoga« biskupa. Toma sâm se ne usuđuje dati hrvatskome kralju bilo kakvu ulogu u pokretu; on jednostavno kaže da su seniores poslali darove u Rim da udobrovolje papu. Toma, naravno, ne bi nimalo oklijevao da i hrvatskoga kralja uplete u pokret da ga je zaista našao u predlošku iz kojega je crpio vijesti o Vulfu. Stoga se može smatrati potpuno promašenim pokušaj da se protiv jasnoga teksta izvora podijeli Hrvatska i njeno društvo u dvije stranke.⁸³ Slavenski liturgijski jezik kao i glagoljica su kao i u X. st. živjeli na području bizantske Dalmacije, u kojoj su, kao što su pokazale filološke (toponimijske) analize, Hrvati vjerojatno bili u većini. *Krešimirovoj Hrvatskoj* kao i *onom dijelu Dalmacije koji je na dohvat reformnih papa — to su prije svega Split i Trogir*⁸⁴ — ne preostaje drugo već da se pokore zahtjevima rimskoga biskupa. Zato se spomenuta dva grada nisu mogla priključiti pokretu kvarnerskih biskupa i predstavnika svjetovne vlasti.

Zahvaljujući autentičnoj potvrdi splitskih saborskih zaključaka možemo provjeravati Tomine tvrdnje o zabrani slavenskoga liturgijskoga jezika. Tačnije, papina potvrda nekih splitskih zaključaka upućuje na razliku između žara kojim je reformirani dalmatinski kler pristupio rješenju problema slavenskoga jezika u crkvi i opreza papine diplomacije. Papa, naime, nastoji ublažiti strogost dalmatinskih biskupa prema njihovim protivnicima. Čini se kao da se Toma doista služi za svoje tvrdnje zaključcima crkvenih sabora u Splitu. To dakako ne možemo posve sigurno tvrditi jer se sačuvala potvrda samo nekih zaključaka i to u onoj redakciji koju im daje

⁸³ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 510 i dalje.

⁸⁴ Iz sačuvanih se dokumenata ne može zaključiti što se događalo sa Zadrom. Međutim, činjenica da je zadarsko svećenstvo 1177. g. dočekalo papu Aleksandra III pjevajući himne na hrvatskom jeziku mogla bi upućivati na to da se možda i Zadar priključio Krku i Osoru. Vidi S. Ritig, n. dj., str. 163 i A. Strgačić, *Papa Aleksandar III u Zadru*, Radovi Instituta JAZU I, 1954.

papa Aleksandar II. Kad bi Toma zaista izmislio zaključak o slavenskoj liturgiji, onda vjerojatno ne bi umiješao i grčki jezik koji u njegovo vrijeme nije više uobičajen kao liturgijski jezik. Toma je valjda u biti tačno prepričao zaključak, ali je možda pretjerao kad je ustvrdio da su crkve svih slavenskih svećenika bile zatvorene. Uostalom, nepopustljivost reformiranoga dalmatinskog svećenstva je razumljiva. Ta više nema jedinstvenog tabora dalmatinskih biskupa koji se opire papi. Sada se u protivničkom taboru nepriznato-ga pape nalaze i njegovi kolege koji su vrlo dobro iskoristili situaciju. Ta nisu li i samoga nadbiskupa Lovru istjerali s biskupske stolice u Osoru? Njih prema tome ne valja štedjeti. Možda bi im trebalo i zatvoriti crkve. Bijes je »reformiranih« biskupa utoliko veći što su vjerojatno svijesni svoje nemoći. Ali zaštićeni *autoritetom svoga pape* biskup ili biskupi kvarnerskih otoka ne mare mnogo za ono što se vijeća na saboru u Splitu.

Ipak, jednom je tvrdnjom Toma namjerno krivo uputio svoje čitaoce: on je kazao da je papa potvrdio zaključak o slavenskoj liturgiji onako kako ga je on protumačio. Međutim, Aleksandar II nije htio ni pristaše svoga protivnika sasvim odbiti. Stoga je ublažio zaključak sabora na taj način što je zaredenje glagoljaša uvjetovao učenjem latinskoga jezika.

Čini mi se zato da se ne bi moglo kazati kako je »taj kanon ope-tovanje X. kanona splitskoga sabora od 925. godine, ali u kud i ka-mo strožem i nepomirljivom obliku«. ⁸⁵ Papa nije objavio da je »za-ređivanje slavenskih popova, glagoljaša, zabranjeno u buduće pod kaznom izopćenja«. On jasno kaže: nisi latinas litteras didicerint. I sam je Ritig nešto dalje morao dodati da papina potvrda »istina u doslovnoj svojoj sadržini explicite ne izražava zabranu slovenskoga bogoslužja, koja je po Tomi arciđakonu izriječno bila na saboru izdana, nego samo brani u buduće zaredivanje glagoljaša, ali de facto i ovako stilizovani kanon ekvivalentno i to naprečac je ukinuo slovensko liturgisanje kao velik crkveni zločin, inače ne bi tako drakonskom mjerom postupio protiv zaredivanja slovenskih sveće-nika, glagoljaša«. Dužni smo, naime, razlikovati tekst papine po-tvrde — ona ponavlja, kako je to Ritig već ustvrdio, raniju potvrdu njegova predšasnika Nikole II — od stvarnoga zbivanja. Ne možemo Aleksandra II objediti stoga što su »savremenici shvatili ovaj split-ski kanon kao peremptornu zabranu slovenskoga bogoslužja«. Za Nikolu II se ne zna posve tačno, ali za Aleksandra II je jasno da nije

⁸⁵ S. Ritig, n. dj., str. 156.

usvojio »posvema stajalište splitskih saborskih otaca« niti je »po-
oštrio sankciju izdanoga zakona«. ⁸⁶

Shvati li se — što je prema našem uvjerenju jedino ispravno — reformni pokret kao obračun među dalmatinskim biskupima, onda otpada mišljenje da su saborski zaključci »morali iz temelja poljuljati državom hrvatskom« ⁸⁷ kao i neki drugi slični ovome.

Prema tome, kao i često u historiji, tako se i sredinom XI st. u Dalmaciji borba za ideje pretvorila u borbu suparnika. Zato raskol o kojemu govori Toma nema karakter reformnog i protureformnog pokreta u tom smislu da se jedna stranka bori za clunyjevske ideje, a druga protiv njih. To je bila borba dvaju kandidata od kojih je jedan, Aleksandar II, privukao na svoju stranu sebi bliže dalmatinske gradove, dakle Split i Trogir, dok mu je Honorije II oteo biskupe u sjevernom Jadranu. Oni su mu bili bliži i lakše je na njih utjecao. U svakom slučaju Honoriju II je išlo u prilog to što je odobravao bez ustručavanja slavenski liturgijski jezik i na taj način još čvršće vezao uza se jedan dio dalmatinskoga klera.

c) *Promjene u političkim odnosima kao posljedica borbe za investituru*

No, možda ne bi slavenski liturgijski jezik i glagoljica ni sredinom XI st. uhvatili tako čvrst korijen u jednom dijelu bizantske Dalmacije da po prvi put — koliko se to po dosad poznatom izvornom materijalu može zaključiti — ne dobivaju i jezik i pismo stvarnu historijsku podlogu, tj. mogućnost slobodnog proširenja i stvarnoga života na određenom političkom teritoriju.

Naime, upravo u to doba dolazi do bitnih promjena u političkim granicama jednog dijela hrvatske države i bizantske Dalmacije. Kvarner je kao i susjedna hrvatska obala u to vrijeme izdvojen kao posebna politička jedinica. U stvari, nekoliko činjenica upućuje na to da je upravo u jeku borbe između papinstva i carstva došlo do stoljetne izmjene hrvatske granice na Raši. O tome doduše nema neposrednih podataka, ali se s velikom vjerojatnošću može utvrditi vrijeme kad je od Hrvatske otuđen teritorij od Rječine do Labina.

Ugarski su napadi u Srednju Evropu bili razlogom da se na jugoistoku njemačkoga carstva pomišljalo na organizaciju obrambe-

⁸⁶ N. dj., str. 157, 158.

⁸⁷ F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 235.

noga sistema. Zadaću su preuzele pokrajine koje su bile najviše na udaru, dakle Bavarska i Karantanija. Međutim, vrlo se brzo pokazalo da je ujedinjavanje tako velikoga teritorija u jednoj ruci suviše opasno zbog težnje pokrajina da se osamostale i otcijepe od carstva. Utoliko više što su bavarski vojvode mogli uvijek naći saveznike u Česima i Poljacima. Kad se bavarski vojvoda Henrik II spremio na novi otpor protiv cara, njemu nije preostalo drugo već da sam razbije obrambeni bedem i odvoji Bavarsku od Karantanije. Velika Karantanija je s čitavim nizom svojih krajina, od Koruške do Veronske marke, preuzela sama na sebe zadaću obrane i mosta koji je carevima služio za ostvarenje talijanske politike.⁸⁸ Središte je Velike Karantanije Koruška, a uz nju slijede redom: Istočna krajina, Karantanska krajina na srednjoj Muri, Podravska ili Ptujaska krajina i njoj u susjedstvu Savinjska krajina. Najzad, Gorenjska s Kranjem i okolicom Ljubljane obuhvatala je staru Carniolu koja se javlja pod novim imenom kao Kranjska. Sa spomenutim su krajinama činile cjelinu i tri krajine na jugu: veronska, furlanska i istarska krajina. Povezanost je među krajinama kao i s Velikom Karantanijom bila vrlo labava, jer su glavnu riječ u njima vodile pojedine njemačke velikaške porodice. Državna je vlast, naime, namjerno dijelila zemlju u slavenskim pokrajinama svojim crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima, jer je tako osiguravala u njima svoju vlast. Međutim, prilike u carstvu najprije za Otona III, a zatim za njegova nasljednika Henrika II dovele su do toga da se početkom XI st. raspala Velika Karantanija.⁸⁹ Otad se samo poneka velikaška porodica uspijeva uzdignuti i povremeno združiti neke od krajina, ali su one uglavnom nastavile svoj samostalni razvitak. Jedna od najjačih velikaških porodica u Karantaniji bili su Eppensteini. Već u četvrtom deceniju XI st. digao je koruski vojvoda Adalbert, povezavši se s Hrvatima i Mađarima, ustanak protiv cara, ali je bio osuđen i izgubio je vojvodsku čast. U drugoj se polovici stoljeća formira opet jedna cjelina oko Kranjske. Naime, poslije smrti posljednjeg grofa savinjske krajine Vilhelma II (1036 g.)⁹⁰ ujedinili su kranjski krajišnici savinjsku krajinu sa svojom pokrajinom u Veliku Kranjsku. Tako ujedinjenim krajinama pripojio je Ulrik iz porodice Orlamünde

⁸⁸ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1955, str. 77; M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, str. 167.

⁸⁹ B. Grafenauer, n. dj., str. 81; M. Kos, n. dj., str. 171.

⁹⁰ B. Grafenauer, n. dj., str. 82, M. Kos, n. dj., str. 176.

(1054—70) još i istarsku krajinu.⁹¹ Upravo u vezi sa spomenutim kranjsko-istarskim krajiškim grofom došlo je i do otuđenja jednog dijela hrvatske države na Kvarneru.

Međutim, ta se promjena očito odigravala u vezi s dinastičkim zapletajima na ugarskom dvoru, kao i u vezi s ugarskom politikom njemačkih careva. Naime, od Konrada II (1024—39) javlja se u njemačkih careva težnja da ugarske kraljeve učine svojim vazalima. Još za života Stjepana I (997—1038) pokušao je Konrad II da to postigne u osvajačkom pohodu, ali se morao povući. Ali kad je u Ugarskoj za Petra (1038—41 i 1044—6), unuka Petra II Orseola i hercega Gejze došlo do smutnja u kojima je Petar izgubio prijestolje, pružila se prilika Henriku III (1039—56) da se umiješa u ugarske poslove. Petar se zaista pomoću cara popeo na prijestolje, ali je cijena njemačke pomoći bila vrlo visoka. Petar je u prisutnosti svojih pristaša predao zlatno koplje, što će reći ugarsko kraljevstvo, u ruke Henrika III i primio, pošto je položio vazalsku prisegu, Ugarsku kao lično i nasljedno leno iz carevih ruku (1044). Ipak Petar gubi prijestolje u poganskom ustanku, a zamjenjuje ga Andrija I (1047—60). Henrik III koji je tada na vrhuncu svoje moći ne zadovoljava se vazalskom prisegom ugarskoga kralja. U namjeri da mu otme vlast on poduzima, poput oca, neuspješnu vojnu na Ugarsku. Njegovu je akciju otežao ugarsko-bavarski savez. Tek pred smrt car je smirio Bavarstvu, ali je već bilo prekasno da ostvari svoj plan i u Ugarskoj. Za malodobnog Henrika IV (1056—106) dolazi do preokreta u ugarsko-njemačkim odnosima. Carica udovica i osmogodišnji car predaju sami 1058. g. desetgodišnju Juditu, carevu sestru, ugarskome kralju Andriji za ženu njegovome petogodišnjem sinu Salamonu. Kad se već činilo da je pitanje nasljedstva riješeno u korist carskoga štićenika Salamona, diže se Andrijin brat Bela, dotad gotovo njegov suvladar, što zemlju baca u novi građanski rat. Andrija doduše umire, našto zavlada Bela I (1060—63), ali se protjerani Salamon sklanja na njemački dvor, čime se ponovo otvara mogućnost njemačkoj intervenciji u Ugarskoj. Bela je svjestan opasnosti i zbog toga nastoji održati prijateljske odnose sa susjednim vojvodama. Tako se i dogodilo da je oko 1063. g. udao svoju kćer za naprijed spomenutoga kranjsko-istarskoga markgrofa Ulrika. Svakako nešto kasnije udaje i drugu kćer Ilonu ili Jelenu (Lepu) za slavonskoga bana Zvonimira. Uza sve to što je Bela ponudio i vazalsku prisegu izagnanomu Salamonu, trinaestogodišnji Henrik IV vodi s bavarskim vojvodom Oto-

⁹¹ B. Grafenauer, n. dj., str. 82, M. Kos, n. dj., str. 178.

nom vojnu na Ugarsku (1063). Bela umire u toku vojne, njegov brat Gejza se povlači, a Henrik vodi Salamona bez poteškoća do Stolnoga Biograda.⁹² U toj se vojni priključio Henriku i zet tada već pokojnoga kralja Bele, Ulrik, kranjsko-istarski krajiški grof. Njegovo se priključenje i isplatilo, jer je za nagradu smio proširiti istarsku krajinu na račun hrvatskog posjeda na istarskoj obali i, možda, jednoga dijela Hrvatskoga Primorja. Čini se, međutim, da se nije radilo samo o kasnijoj Meraniji, tj. teritoriju od Rijeke do Labina. Kasnija borba Zvonimira za otuđeni posjed upućuje na to da je Ulrik priključio svojoj vlasti i *jedan dio bizantske Dalmacije*. To su prije svega kvarnerski otoci Osor i Cres sa Krkom, koji je također »vraćen« Zvonimiru.

Ova nova politička jedinica koja je u tom opsegu bila kratkoga vijeka nije dobila neki novi naziv. U XII st., kad se ona već davno raspala, prevladava za jedan njezin dio naziv Meranija, dakle »pomorska zemlja«; ali za nas je vrlo zanimljivo da Konrad II iz porodice Dachau nosi *titulu vojvode hrvatsko-dalmatinskog*⁹³ (o čemu će još kasnije biti riječ). Sastavljena od dijelova Hrvatske i Dalmacije *nova je marka* trebala da preuzme obrambenu zadaću prema istoku. Nije posve isključeno da je u njenu sastavu bio i dio hrvatskoga kopna ispod Velebita kao i otoci do Raba, uključivši i njega.

Ulrikovom smrću (1070) *vojvodina Hrvatske i Dalmacije* se raspada. U vlasništvu Ulrikove porodice ostaje samo jedan dio Meranije, koji je po ženskoj lozi prešao na porodicu Dachau,⁹⁴ dok je Ulrikov sin Ulrik II jedan dio toga posjeda darovao 1102 g. akvilejskom patrijarhu.⁹⁵

Međutim, carsku vojnu 1063 g. nije iskoristio samo Ulrik. Henriku IV se priključio freisinški i kasniji puljski biskup Ellenhard koji je stekao za svoju porodicu posjede oko Labina.⁹⁶

Dosad se obično u literaturi smatralo da je puljski biskup imao jurisdikciju i vlast nad područjem od Labina do Rijeke. Ali, detaljna

⁹² Za spomenuta zbivanja u Ugarskoj u XI. st. vidi B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I B., *Von den ältesten Zeiten bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*, Berlin 1940, str. 243 i dalje.

⁹³ Lj. Hauptmann, *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Akad. d. Wiss. in Wien, I. Abt., 1929, str. 384. Vidi i H. Pirchegger, *Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens* u istoj svesci, str. 495.

⁹⁴ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 384—5, H. Pirchegger, n. dj., str. 495.

⁹⁵ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 387.

⁹⁶ E. Klebel, *Über die Städte Istriens*, *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, *Vorträge u. Forschungen IV*, Konstanz 1955—6, str. 59; B. Grafenauer, *Vprašanje hrvatske krajine*, str. 259.

je analiza izvora pokazala da to nije tačno. Naime, devinski su grofovi bili vazali akvilejske crkve, pa se stoga postavlja pitanje početka njene vlasti na Kvarneru. Najstarije svjedočanstvo o vlasti akvilejskoga patrijarha na Jadranu je arapski pisac XII st. Edrizi.⁹⁷ Prema njemu svršava posjed patrijarha kod Lovrane. Sjevernije područje, tj. teritorij do Kastva ili Rijeke — koje su držali, kako je spomenuto, u XII st. članovi porodice Dachau — bilo je također u rukama akvilejske crkve. Patrijarsi su, naime, dobili te posjede 1102. g. od Ulrikova sina Ulrika II. Berseč i Lovran drže u XIV st. Gorički grofovi, ali su i oni došli do tih posjeda prisvojivši ih kao vazali akvilejske crkve.⁹⁸ Prema tome, čitavo je područje istočne istarske obale, koje je do sredine XI st. pripadalo hrvatskoj državi, došlo postepeno u ruke akvilejskih patrijarha pošto je pred tim bilo porodični posjed Ulrikovih nasljednika.

Međutim, nešto je teže riješiti pitanje kako se u vezi s tim političkim promjenama mijenjala crkvena jurisdikcija na području marke. S obzirom na to da je Lovro bio najprije osorski biskup, a zatim splitski nadbiskup i glavni pobornik reformnoga pokreta, opravdana je pretpostavka da je izgubio svoju stolicu tada kad su na Osoru prevladali pristaše Honorija II. S druge strane, Toma govori o Cedi, koji je zasjeo na krčku stolicu »pošto je na brzinu, u prvj navali, krčkoga biskupa istjerao iz njegove stolice«.⁹⁹ Te su dvije biskupske stolice — uključivši vjerojatno i Rab — bile bez sumnje unutar dalmatinske marke. Posebno je, naravno, pitanje na kojem su se području one protezale. Prema podacima Edrizija zemlja je akvilejskoga patrijarha svršavala kod Bakra. Dakle, prema izravnom svjedočanstvu iz XII st., područje se Vinodola ne ubraja u teritorij akvilejske crkve. Čiji je, prema tome, mogao biti?

Kad se 928. g. ponovo raspravljalo o granicama dalmatinskih biskupija, onda je biskupima bilo izričito zabranjeno da prelaze granice koje su im od starine bile određene. To se ticalo, osim zadarske, također rapske, krčke i osorske biskupije.¹⁰⁰ Takva je odredba izdana zato što je teritorij Hrvatske bio osiguran za metropolitu, pa je dal-

⁹⁷ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 383; tekst Edrizija vidi S. Ljubić, *L'Italia descritta nel libro del re Ruggero compilato da Edrisi. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli*, Roma 1883, Rad JAZU 85, 1887, str. 234, 236.

⁹⁸ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 383—4.

⁹⁹ »Etenim primo impetu ueglensem episcopum cum omni celeritate de sua sede fugavit, eamque sibi quasi auctoritate apostolica usurpavit« F. Rački, *Thomas archidiaconus*, str. 52.

¹⁰⁰ *Documenta*, str. 195.

matinske biskupe trebalo spriječiti da mu ne otimaju područje. U to vrijeme dakle krčki biskup kao biskup dalmatinske teme, ne može ni ne smije prisvajati župe na susjednom hrvatskom kopnu. Ali ono što mu nije bilo moguće 928. g. mogao je učiniti sredinom XI st. kad mu više nije smetao splitski nadbiskup. Toma arhiđakon izričito naglašava da je krčka biskupija držala veći dio onih župa koje u njegovo vrijeme pripadaju senjskoj biskupiji, jer potonja tada još nije bila biskupija.¹⁰¹ Prema tome, sve upućuje na to da je krčki biskup u doba protureformnoga pokreta proširio svoje područje na susjedno hrvatsko kopno. On je do 1154. g. sufragana Splita, a otad zadarskoga nadbiskupa. Kako je senjska biskupija nastala tek sredinom XII st., čini se da je krčki biskup držao župe na susjednom hrvatskom kopnu oko sto godina. Zašto najzad Toma ne bi govorio istinu kada tvrdi da su te župe nekad bile krčkoga biskupa? Dok nema dokaza da splitski arhiđakon izmišlja, nema razloga da mu ne vjerujemo.

Drugo je pitanje kako je duboko u unutrašnjost sezala krčka biskupija? Budući da Toma tvrdi da je senjski biskup bio nasljednik krčkoga »u većem dijelu župa«, to nam nije dopušteno identificirati senjsku biskupiju s nekadašnjim područjem krčke na teritoriju hrvatske države. Kad su se 1185. g. učvršćivale granice sufragana splitskoga nadbiskupa, onda su senjskom biskupu određene četiri župe: Senj (Signia), Vinodol (Vallis vinearia), Gacka (Gezca) i Buže (Busan).¹⁰² Vjerojatno ne ćemo pogriješiti ustvrdimo li da je krčki biskup držao bar dvije od četiri navedene župe, tj. *vinodolsku* i *senjsku*. Naime, manje je vjerojatno — iako dakako nije isključeno — da su Gacka i Buže, zbog prevelike udaljenosti, priznavale tada crkvenu vlast krčkih biskupa. U prilog bi našoj pretpostavci mogla govoriti činjenica da je senjski biskup Filip molio 1248. g. papu Inocencija IV odobrenje za upotrebu glagoljice, »običaja u zemlji — kako kaže papa — u kojoj si biskup«.¹⁰³ Inače bismo teško našli u povijesti senjske biskupije vrijeme kad je ona prihvatila slavensku liturgiju. Prema tome, senjski je biskup bio vjerojatno nasljednik glagoljaške tradicije krčkoga biskupa na bar jednom dijelu svoje biskupije. Pretpostavku o prostiranju krčke biskupije u XI i XII st. potvrđuje posredno još jedna činjenica. Naime, akvilejski se patri-

¹⁰¹ »sed uegliensis optinebat maiorem partem parochiarum, quas nunc habet segniensis ecclesia, que non erat tunc episcopalis sedes« (Thomas archidiaconus, str. 44).

¹⁰² T. S m i č i k l a s, Codex diplomaticus II, str. 193.

¹⁰³ N. dj., str. 216.

jarh bori u XIII st. za područje tobožnjega trsatskoga biskupa. Stoga nastaje falsifikat načinjen na ime Karla Velikoga i datiran godinom 803. Tada je tobože Karlo zbog vrlo teškoga položaja patrijarhe Paulina odredio njemu šest novih sufragana, među ostalima i »episcopum arsaticensem«. ¹⁰⁴ Da se jurisdikcija Akvileje doista protezala dalje od Rijeke, ne bi bilo potrebno sastavljati falsifikat i izmišljati trsatskoga biskupa. ¹⁰⁵

Ove političke promjene nisu u hrvatskoj historiografiji bile dovoljno zapažene, iako je Lj. Hauptmann odavno upozoravao na priliku kad je Hrvatska izgubila svoju obalu od Rijeke do Raše. Tek se podsjetilo na to u novije vrijeme kad se poslije Baradine rasprave o »Hrvatskom vlasteoskom feudalizmu« razvila diskusija o Krajini. U posljednjem prilogu iz te diskusije — to je »Vprašanje hrvatske krajine v Kvarneru« od Boge Grafenauera ¹⁰⁶ prikazan je historijat toga pitanja i ponovno je odbijeno Baradino mišljenje o Krajini. »Vendar je pa prav pri vprašanju pomena izraza 'krajina', izhodišču Baradove domneve, ostalo pri dveh domnevah, od katerih nobena ni še dokazana. Vsaj možnost Baradove razlage pa je mogoče vzdržati le tedaj, če je tekla v času kneza Kosmata meja Hrvatske še na Raši«. ¹⁰⁷ Međutim, da li Grafenauer ima pravo kad, odbijajući možda ipak prerano Baradinu teoriju, zabacuje i dragocjene podatke o *dalmatinskoj marci* u *Chronicon pictum vindobonense* (Bečka ilustrirana kronika)?

Odlomak teksta u Bečkoj ilustriranoj kronici o kojemu je riječ glasi: »Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salamonem et ducem Geysam et rogavit eos ut propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuvarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverant. Rex igitur et dux collecto exercitu iverunt in Dalmatiam et ablatam sibi restituerunt integre«. ¹⁰⁸

Nije bitno to što je Barada bez razloga odbijao Hauptmannovo mišljenje o izdvajanju Meranije između 1064. i 1068. g. iz granica

¹⁰⁴ Kandler, *Codice diplomatico istriano*, a. 803.

¹⁰⁵ Mimoišavši Hauptmannovo mišljenje o akvilejskom posjedu E. Klebel je još 1955. podržavao mišljenje starije historiografije i iznio nove pretpostavke koje neće stajati. Naime, on smatra da je biskupija u Senju nastala već u XI st. i da su se, prema tome, kod Rijeke dodirivale dvije jurisdikcije: pulska i senjska. On, dapače, misli i to da je Aleksandar II potvrdio Cededu, iako nije na osnovu Tomina teksta mogao doći do takva zaključka (n. dj., str. 59).

¹⁰⁶ *Zgod. časopis XII—XIII*, 1958—9.

¹⁰⁷ N. dj., str. 259.

¹⁰⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 527, bilj. 70. Vidi i ondje navedenu literaturu; B. Grafenauer, *Vprašanje hrvatske krajine*, str. 260.

Hrvatske. On je to učinio dosta grubo i nije se upuštao u protudokazivanje.¹⁰⁹ To mu je Grafenauer s pravom zamjerio. Ali iz nekih se riječi Barade razabire da i ne misli posve zaniijekati posljedice vojne Henrika IV. Jer ipak priznaje »da Karantanci nisu trajno bili oduzeli *marchiam Dalmacie* nego samo *privremeno* i da je bila oslobođena i vraćena«,¹¹⁰ što također nije sasvim tačno.

Grafenauer nema pouzdanja u podatke Bečke kronike. »Kronika sicer trdi, da je Zvonimir povrnio 'obmejno ozemlje Dalmacije' (*marchia Dalmatie* ima pač le samo ta pomen) s pomoćjo Salamona in Gejze. Čprav je bila podlaga tega sporočila zapisana že v 11. stoletju... pa je ob poznem pisanju sedanje oblike (1308) sporočilo vendarle tako pokvarjeno (Zvonimir se imenuje že *rex Dalmatiae*, Karantanci pa naj bi osvojili v vojni vsi Dalmacijo!), da se na to trditev ni mogoče opreti. Baradova razlaga izraza krajina je torej nemogoča.«¹¹¹

Ne namjeravam na ovom mjestu ulaziti u historiju političkoga pojma krajine kao ni naziva ili u dublje razmatranje historiografije o tom problemu. *Marchia Dalmatie* Bečke kronike je odavno zabrinjavala hrvatske historičare, pa se i sam Barada još 1930. g. odlučio da je posve drugačije protumači. Tada je dalmatinsku marku poistovetio sa slavonskim banatom.¹¹²

Nekako mi se čini da se pitanje ipak postavlja načelno: ako priznajemo da su vijesti Bečke ilustrirane kronike iz XI st.,¹¹³ zašto se usuđujemo iz nje izdvojiti samo ono što se u času dok raspravljamo o njenom tekstu ne da glatko protumačiti? Ne čini li nam se neopravdanim pretpostavljati da je nepoznati redaktor vijesti u XIV st. promijenio u tekstu kronike upravo ono ili samo ono što nama smeta? *Hauptmannu* i *Grafenaueru* možda s pravom smeta *Zvonimirov* naslov *rex*, *Barada* jednom stavlja dalmatinsku marku u Slavoniju, drugi put na more, dok se *Šišić* spotiče i o naslov i o

¹⁰⁹ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, str. 14, bilj. 14.

¹¹⁰ N. dj., str. 15, bilj. 14.

¹¹¹ B. Grafenauer, n. dj., str. 260; Lj. Hauptmann (n. dj., str. 386) je prigovarao *Zvonimirovoj* lošoj tituli i zato je mislio da se kroničar zabunio kad je kazao *Dalmacija*. Kompilator je preradio vijesti, jer je mislio da su *Karantanci* uzeli *Zvonimiru* čitavu Hrvatsku. Kako mu o vlasti *Karantanaca* nije ništa bilo poznato, on je ustvrdio, da je čitava *Dalmacija* vraćena hrvatskome kralju. Izvorna vijest iz XI st. nije o tome znala, prema mišljenju *Hauptmanna*, ništa, već je javljala da su šezdesetih godina XI. st. došli *Mađari* u pomoć *Hrvatima*, jer su se »*Karantanci*« ugnijezdili u nekom »pograničnom području«.

¹¹² Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća, VAHD L, 1932, str. 169.

¹¹³ F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 527; B. Grafenauer, n. dj., str. 260. Oba autora navode i literaturu.

lokalizaciju marke. Ljetopisac je, prema njegovu mišljenju, »Zvonimiru prerano dao titulu rex 'Dalmacie'«, a »ono 'marchia Dalmacie' i 'iverunt in Dalmaciam' ne znači Dalmaciju u užem smislu, nego regnum Dalmatiae et Croatiae, to jest hrvatsku državu uopće, i baš to je dokaz starine teksta.«¹¹⁴

Prema tome, tko ima pravo: da li redaktor kronike, da li nepoznati autor tih vijesti iz XI stoljeća ili oni autori koji zabacuju vijesti Bečke kronike?

Prije svega, čini mi se da naslov koji nosi Zvonimir u kronici ne čini više historičaru toliku poteškoću u tumačenju. Već smo navikli na neujednačenost termina, pojavu koja je razumljiva u srednjovjekovnoj latinštini i njenom oskudnom rječniku. Vijest je vrlo lako mogla biti zapisana tada kad je Zvonimir doista bio kralj, a da ga je kroničar nazvao rex Dalmacie posve je razumljivo po sadržaju teksta. Kroničar je naime bio uvjeren da je čitava dalmatinska marka bila upravo Zvonimirova, da su je njegovi vladari, kralj i herceg pravedno oteli Karantancima i na taj način omogućili Zvonimiru da se vrati u svoju kraljevinu.

Ostalo bi prema tome da se riješi pitanje što je *marchia Dalmacie* ovoga izvora?

Mislim da kasniji nazivi dachauskih vojvoda pomažu riješiti problem. Ako su oni doista nosili titule »vojvoda dalmatinskih i hrvatskih«¹¹⁵ i tada kad su imali u rukama samo Meraniju, onda im je ta titula ostatak iz razdoblja kad je ona značila nešto drugo, ili tačnije, kad je ta *vojvodina zauzimala i jedan dio Hrvatske i Dalmacije*. Inače je titula besmislena.¹¹⁶ Tako se prvi put naziva, koliko je poznato, Konrad II iz porodice Dachau. Od njega prelazi titula na istarskoga markgrofa Bertolda IV i njegova sina Otona VII. Titula vojvoda hrvatsko-dalmatinskih ili meranskih nestaje sredinom XIII st. Kako je majka Konrada II bila kćerka Ulrika II, pretpostavlja se da je porodica Dachau došla do kvarnerskih posjeda nasljedstvom od porodice Weimar-Orlamünde.¹¹⁷

S druge strane, Zvonimir je prvi hrvatski kralj za kojega možemo dokumentarno utvrditi da je *vladao na bizantskom Krku*. Štaviše, *i na bizantskom Osoru*. O prvome svjedoči bašćanska ploča, o drugome osorski exsultet. U potonjem koji je nastao oko 1081. u

¹¹⁴ F. Šišić, n. dj., str. 527, bilj. 72.

¹¹⁵ Vidi bilj. 93.

¹¹⁶ G. 1367. primaju Devinski od akvilejskoga patrijarha u leno »totum quod habet in Meran sive in Croatia«. A. Pirchegger, n. dj., str. 495.

¹¹⁷ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 384.

samostanu sv. Nikole slavi se pored bizantskoga cara i *naš kralj!*¹¹⁸
To može biti samo Zvonimir.

Kako je dakle Zvonimir došao do dijelova bizantske Dalmacije? Odakle hrvatskome kralju vlast nad jednim dijelom Dalmacije, nad pokrajinom, za kojom su uzalud težili hrvatski vladari sve do časa kad je Grgur VII nagradio Zvonimira za politički savez hrvatsko-dalmatinskom krunom? Ali, savez Zvonimira i Grgura VII datira tek od krunidbe, dakle od 1075. godine!

Prema tome, sve govori za to da i nepoznati sastavljač vijesti u Bečkoj ilustriranoj kronici unoseći podatke o marci dalmatinskoj misli očito na onu političku jedinicu koja je postala plijenom markgrofa Ulrika u vrijeme vojne Henrika IV. Nema sumnje da se markom nije nazivala zato, jer je bila pogranični dio nekadašnje Dalmacije — kako to pretpostavlja Grafenauer — već zato što je Ulrik tako nazvao *novu marku*, novu jedinicu koja je graničila ili tačnije, koja je bila predstraža svima drugim njegovim markama. Ona nije bila marka s obzirom na tada već vrlo zastarjeli pojam rimske Dalmacije, već nova jedinica skrpana od dijelova hrvatske države i bizantske Dalmacije. Bizantski su dijelovi marke kvarnerski otoci i Rab. Za pripadnost se potonjega može zaključivati prema normanskoj navali na grad i otok 1074. g.¹¹⁹ Naime, te su godine ostali gradovi Dalmacije sami pozvali Normane, a Rab im se opro i zato ga opsjedaju. To drugim riječima znači da su u dalmatinskoj marci svi otoci sjevernije od Raba i da oni imaju svoju posebnu politiku prema Amiku koji te godine odvodi i hrvatskoga kralja.

Međutim, za postojanje dalmatinske marke svjedoče još dva izvora koja se dosad nisu upotrebljavala za to pitanje: to su arapski geograf XII stoljeća *Edrizi* i *Toma arhidjakon*.

Opisujući hrvatsku i istarsku obalu *Edrizi* kaže da kod Lovrana svršava teritorij Akvileje. Od Lovrana do Bakra ima deset milja. »Lijep i naseljen Bakar prvi je grad u hrvatskoj zemlji koja je uzela ime Dalmacije i proteže se uz more«. (*Buccari città bella e popolata*

¹¹⁸ V. N o v a k, Nova kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII. do XII. stoljeća, Radovi Inst. JAZU u Zadru III, 1957, str. 48.

¹¹⁹ O normanskoj navali na grad govore *Miracula sancti Christofori* (Documenta, str. 455—6) koja je redigirao početkom XIV st. rapski biskup Juraj Kostica. Opis je navale u osnovi tačan, iako su osnovnoj vijesti bez sumnje dodane neke pojedinosti. M. Barada je dokazao da je navala bila 1074. godine (Prilozi kronologiji, str. 195—7), a ne 1075. g. Svakako je za nas zanimljivo da konstatiramo činjenicu da se navala zbila za biskupa Domane, za kojega kaže izvor da je bio »natione absarensis«. Ne upućuje li i ta činjenica na priključenje Raba Aleksandrovim protivnicima u Dalmaciji?

vien la prima tra le terre di *ġ. rwāsiah* (Croazia) che prendono il nome di *dalmāsiah* (Dalmazia) e (stendosi) lungo il mare).¹²⁰

Edrizi piše sredinom XII st., pa je on neposredno svjedočanstvo *da se obala hrvatskoga Primorja nazivala i Dalmacijom*. Kako se to područje još u franačkim izvorima naziva Liburnijom, naziv je Dalmacija za njega nov i nastao je po svoj prilici sredinom XI st.

Drugi svjedok nekadašnjega jedinstva dalmatinske marke je Toma. Pošto je opisao biskupije Donje Dalmacije — i to krčku, osorsku i rapsku kao i nastajanje senjske — Toma nastavlja ovako: »Svi su naime spomenuti gradovi pripadali hrvatskom kraljevstvu« (Omnes enim ciuitates predictae ad regnum Chroatie pertinebant).¹²¹

Riječ je dakle o Osoru, Krku i Rabu koji su u Tomino vrijeme mletački. Kako su spomenuti otoci i gradovi sve do sredine XI st. priznavali bizantsku vlast, prvi je hrvatski vladar koji je njima zavladao kralj Zvonimir.

Tako se svi, iako fragmentarni i drugorazredni izvori, o dalmatinskoj marci podudaraju čineći skladnu cjelinu.

Na razbijanju dalmatinske marke radi uz ostale najviše Zvonimir. Pitanje je tek kada su Salamon i Gejza pomogli svome šurjaku da vrati jedan dio teritorija koji je nekad pripadao hrvatskoj državi? Šišić je pozivajući se na kronologiju izvora — vojna Salamona i Gejze datirana je u izvoru prije provale Pečenega, 1068. g. — pretpostavljao da je »oko 1064. do 1067. u onoj krajini što su je tada zauzeli Karantanci, Zvonimir bio glavarem, to jest banom«. ¹²² Međutim, da li je kronologija kronike zaista tako pouzdana? Provala ugarskoga kralja u Dalmaciju i vraćanje dalmatinske marke datirana je poslije izmirenja Salamona i Gejze (1064. g.), poslije druge krunidbe Salamona iste godine i prije provale Pečenega. Takva nam se kronologija ne čini vjerojatnom. Ulrik je također šurjak Zvonimirov kao i oba brata Arpadovića. Nije doduše isključeno da rođaci međusobno ratuju — pogotovo ne u XI st. — ali je mnogo vjerojatnije da je do vraćanja jednoga dijela Ulrikove marke Dalmacije došlo poslije njegove smrti, tj. poslije 1070. g. Zato je B. Hóman datirao vojnu 1070. godinom kad je poslije Ulrikove smrti Berthold Koruški (1061—77)

¹²⁰ S. Ljubić. n. dj., str. 236; o Hrvatskoj koja se naziva i Dalmacijom govori Edrizi još na jednom mjestu i to prije gore spomenutoga odlomka. »Alle terre di Aquileja, delle quali abbiamo discorso, seguono quelle della *ġ. rwāsiah* (Croazia), *chiamate dalmasiah* (Dalmazia), delle quali terremo parola a loro luogo nel compertimento che segue, se l'altissimo Iddio ci ajuti« (str. 234).

¹²¹ F. Rački, Thomas archidiaconus, str. 44.

¹²² F. Šišić, Povijest Hrvata, str. 528.

napao dijelove hrvatske države na Jadranu.¹²³ Moguća je i ta kronologija što je predlaže Hóman.

Međutim, kako je kroničar zamišljao političku pripadnost teritorija iz kojeg je bila sastavljena dalmatinska marka kad je kazao da su Salamon i Gejza u potpunosti vratili Zvonimiru ono što mu je bilo oduzeto? Jer ono što je stvarno bilo hrvatsko to Zvonimir nije dobio. Možda se u doba raspadanja Ulrikove baštine — on je imao malodobna sina¹²⁴ — i Zvonimir prijavio kao jedan od kandidata. Kako je Ulrikova Dalmacija zaista obuhvaćala jedan dio Hrvatske u kojoj je Zvonimir od 1070. g. ban,¹²⁵ nije isključeno da je Zvonimir sam na osnovu toga uzeo naslov dalmatinskoga kralja i da je za sebe zahtijevao Ulrikovu marku. Ugarski kralj mu rado pomaže. Ta i njemu je u interesu da se olabavi suviše čvrsti bedem uzduž njegove zapadne granice koji je tako vješto sagradio Ulrik. To se poslije njegove smrti vjerojatno nije činilo nemogućim. Sam car je oduzeo Ulrikovu sinu Kranjsku, iako ju je najzad zbog borbe za investituru predao 1077. g. zajedno s Istrom akvilejskom patrijarhu Sieghardu.¹²⁶ Potpomognut Arpadovićima oduzima Zvonimir sam jedan dio marke. Tako je on samo djelomično Ulrikov baštinik. Međutim, i Zvonimir napušta titulu rex Dalmacie, jer dolazi pomoću Grgura VII do hrvatsko-dalmatinskoga prijestolja. Vjerojatno mu nije mnogo smetalo što Ulrikovi nasljednici nose naslov vojvoda hrvatsko-dalmatinskih. Ta u to se doba još jedan kandidat, i to mletački dužd, kiti istim naslovom: dux Dalmacie et Croacie. Pa ipak je samo jedan od titularnih vladara sjedio na prijestolju.

Poslije svega što je rečeno o političkim prilikama sedamdesetih godina XI st. u Hrvatskoj i Dalmaciji nije teško razabrati da je područje dalmatinske marke istovetno s područjem glagoljice i slavenske liturgije. Brzi raspad dalmatinske marke nije nimalo ugrozio glagoljaše i glagoljicu. Prije svega, akvilejski patrijarh se također ubraja među Henrikove pristaše i na njegovom crkvenom području slavenska liturgija nije morala nestati. A što se tiče bizantske Dalmacije, ona se za Ulrikova života tako čvrsto vezala uz protureformistički tabor da Zvonimir, sve da je i htio, ne bi mogao u njoj iskorišteniti »Metodijevu nauku«. No, najvjerojatnije on to iz političkih razloga nije želio učiniti. Ta nije mu moglo biti svejedno hoće li

¹²³ B. Hóman, n. dj., str. 275 i 347.

¹²⁴ Lj. Hauptmann, n. dj., str. 387.

¹²⁵ F. Rački, Documenta, str. 80, 85.

¹²⁶ H. Pirchegger, n. dj., str. 490.

izgubiti pogranični kraj na zapadu svoje države. Stoga on ne progoni glagoljaše, nego ih daruje.

Pošto je uhvatio čvrsto korijenje, slavenski liturgijski jezik i glagoljica sa svojom pismenošću postaju kulturna baština toga kraja. Njezin uspješan razvitak omogućila je sretna okolnost: da su se na onom teritoriju koji je i prije sredine XI st. mogao primiti kulturnu baštinu slavenske braće, našle crkvena i svjetovna vlast na zajedničkom polju interesa.

Navedene »nage« historijske činjenice pomogle su nam da se ukloni »iracionalna« i stvori historijska, dakle stvarna podloga hrvatskoga glagoljaštva. Iz svega izlazi da glagoljaši nisu ni heretici, ni progonjenici već odobrena crkva i jezik u krilu katoličke crkve, pa štaviše i rimske, ali protureformne crkve Honorija II.

Prema tome, historiografija je — ne uzimajući dovoljno u obzir historijske uvjete u kojima se razvijala glagoljska pismenost — posve krivo ocijenila njen značaj za Južne Slavene uopće i Hrvate napose. Glagoljica nije bila političko sredstvo otpora u smislu koji su joj davali slavisti. Glagolizam nije nikakav pokret, niti ima ili može imati u X i XI st. nacionalnu osnovu kakvu je ponekad zamišljala hrvatska historiografija. *Ta glagoljica postaje pismo Hrvata izvan granica tadašnje Hrvatske!*

Posebne prilike u kojima se bori najprije za neovisnost, a kasnije za održanje i učvršćenje Hrvatska Trpimirovića, priječile su da slavenski crkveni jezik i ona učini svojom kulturnom baštinom. Oslanjanje na papinstvo u IX st., u doba kad je glagoljica mogla prodrijeti u Hrvatsku, plaćao je hrvatski knez odanošću prema rimskoj crkvi. Najzad ni to nije bilo uzalud. Ako je upravo ta crkva pomogla Branimiru do vlasti — papa javno priznaje u crkvi sv. Petra 897. g. Branimiru »zemaljsku vlast« — onda su hrvatski knezovi zaista imali razloga da usklade svoju politiku prema crkvi s papinskim željama. Ni to nije bilo osobito teško. Ta upravo za Branimira se rađa ideja — njen nosilac je ninski biskup Teodozije — da se hrvatski biskup preseli u Split i da na taj način naslijedi prava stare Salone. I papa pomaže takvu akciju, štaviše, spreman je dati Teodoziju palij. Nije bitno što je čitava stvar najzad propala i što je salonitanska crkva za par decenija preuzela vodstvo ne samo među dalmatinskim biskupima već i na hrvatskom teritoriju. Prema tome, odnosi su između hrvatskih vladara i papa bili u IX st. takvi da su isključivali zahtjev za nekom glagoljaškom, »narodnom« crkvom koja bi preuzela tobože i neku političku ulogu.

U X st. je bilo još manje razloga za to. Pogotovo otkako je salonićanska crkva odnijela na prvom splitskom saboru potpunu pobjedu. Grgur ninski nije u teškoj situaciji u kakvoj se nalazio od 925. do 928. godine uopće mogao misliti na borbu za glagoljicu i slavenski liturgijski jezik. On je od rimskoga biskupa očekivao presudu u borbi koju je vodio za svoj opstanak te istodobno nije mogao doći pred njega s prijedlogom da mu odobri ono što je dalmatinskim biskupima naložio da iskorijene.

Slavenski liturgijski jezik i glagoljica ostaju ograničeni na područje dalmatinskih biskupija. Reformni i protureformni pokret kao i borba za investituru zaoštavaju odnose među dalmatinskim biskupima. Samo jedan dio biskupa — tj. pristaša reformnoga pape Aleksandra II — zahvaćen je reformom »in capite et in membris«, ostali se prikupljaju oko protupape Honorija II. Nagrada je za pristajanje odobrenje onoga što je reformni papa zabranjivao. Tako slavenski liturgijski jezik i glagoljica nisu više »illegalni«, već odobreni jezik u crkvama Honorijevih pristaša.

Iznimne političke prilike pridonose tome da je slavenska liturgija našla upravo u tom odlučnom času svoga razvitka politički okvir unutar kojega se mogla nesmetano širiti. To je dalmatinska marka istarsko-kranjskoga markgrofa Ulrika, pristaše Henrika IV. Dalmatinska se marka doduše vrlo brzo raspala, ali je glagoljica i slavenski liturgijski jezik ostao trajna baština Hrvata na njenom području.

Prema tome, Hrvat na području bizantske Dalmacije, jednoga dijela hrvatske države (tj. područja od Labina do Rječine i dalje do Senja) mogao je — zahvaljujući borbi za investituru i protureformnom pokretu — glagoljicu usvojiti i zadržati. Iako je područje glagoljice, usporedi li se s Hrvatskom Trpimirovića, zaista, kako je to već rekao Jagić, »maljušno«, glagoljica ostaje najdragocjenija kulturna tekovina i Južnih Slavena i Hrvata.

Zusammenfassung

DIE HISTORISCHE GRUNDLAGE DES KROATISCHEN GLAGOLISMUS IM X und XI JAHRHUNDERT

Die Autorin geht vom Standpunkt aus, dass die bisherige Historiographie — über die sie in der Einleitung der Abhandlung eine Übersicht gibt — das historische Quellenmaterial über den kroatischen Glagolismus zu wenig beachtet hat, und darum analysiert sie aufs neue die unmittelbaren Quellen für die slavische liturgische Sprache im X und XI Jahrhundert. Die Quellen für das

X Jahrhundert (nämlich die päpstlichen Briefe und der 10. Artikel des Synods vom Jahre 925) zeigen dass die Mahnung des Papstes wegen der Anwendung der »Lehre des Methodius« an die dalmatinische Priesterschaft und nicht an die Kroaten gerichtet worden war. Deswegen hatten Recht diejenigen Autoren welche der Meinung waren dass Grgur (Gregorius), der Bischof von Nin, kein Vorkämpfer für die glagolitische Schrift, sondern einer von den Kandidaten für die Würde eines Metropoliten war. Den dalmatinischen Bischöfen, welche erst im Jahre 925. unter die Jurisdiktion des Papstes kamen, war die slavische liturgische Sprache nichts ausserordentliches: auf dem Gebiete des Patriarchates von Konstantinopel waren neben der lateinischen und griechischen auch andere Liturgiesprachen zugelassen. Die dalmatinischen Bischöfe fügten sich übrigens auf dem Synode im Jahre 925. dem Wunsche des Papstes: sie haben die slavische Liturgie nicht abgeschafft; sie blieb mit Genehmigung des Papstes im Gebrauche überall wo keine anderen Priester vorhanden waren. Da es nicht wahrscheinlich ist, dass die dalmatinischen Bischöfe wirklich für jeden glagolitischen Priester eine Genehmigung aus Rom holten, so kann man mit Recht voraussetzen, dass sich auch nach dem Jahre 925. in der Frage der slavischen liturgischen Sprache auf dem Gebiete des byzantinischen Dalmatiens nicht viel veränderte.

Die besonderen politischen und kirchlichen Verhältnisse im XI Jahrhundert ermöglichten eine weitere Entwicklung der slavischen Liturgie, ja sogar ihre Ausbreitung ausserhalb des Gebietes des byzantinischen Dalmatiens. Nämlich der Kampf zwischen Alexander II und Honorius II folgte sich auf dem Gebiete des byzantinischen Dalmatiens in der Richtung dass der Bischof von Krk (Veglia) und Osor, und vielleicht auch der von Rab (Arbe) zu dem Gegenpapste standen und sich der Jurisdiktion sowie den Reformversuchen des Papstes Alexander II entzogen. Da der reformistische Synod im Jahre 1060. in Split den Gebrauch der glagolitischen Schrift und der slavischen liturgischen Sprache einschränkte, gab der antireformistische Papst seinen Parteigängern die Genehmigung für die slavische Schrift und Sprache.

Inzwischen waren die Investitürkämpfe zwischen dem Papste und dem Kaiser sowie die ungarische Politik der deutschen Kaiser die Ursache der grossen politischen Veränderungen im Bereiche der Quarnero-Bucht. Als Heinrich IV im Jahre 1063. den Krieg gegen Ungarn führte, schlossen sich dem Kaiser der Markgraf von Krain und Istrien Ulrich und der Bischof von Pola Ellenhard an, und die beiden bekamen dafür vom Kaiser Belohnung: Ulrich breitete seine Macht über einen Teil des kroatischen Staates aus (über das Gebiet von Labin bis Rijeka und über das kroatische Küstengebiet), sowie über einen Teil des byzantinischen Dalmatiens; der Bischof von Pola bekam die Stadt Labin. Diese politische Einheit welche folglich aus einem Teile des kroatischen Staates und einem Teile des byzantinischen Dalmatiens zusammengestellt war, bekam den Namen die dalmatinische oder die dalmatinisch-kroatische Marke. Das war die letzte Verteidigungseinheit in der Reihe der Grenzgebiete und Marken, welche der Markgraf Ulrich sammelte. Die dalmatinische Marke fiel sehr bald auseinander. Dabei wirkte auch Zvonimir mit, dem es gelang mit Hilfe von Salamon und Gejza, nur ein Stück der Marke zu gewinnen: die Quarneroinseln und das kroatische Küstengebiet. So wurde der kroatische König zum ersten Male Herr über einen Teil des byzantinischen Dalmatiens.

Inzwischen fassten die glagolitische Schrift und die slavische Liturgiesprache so feste Wurzeln auf dem Gebiete der dalmatinischen Marke, dass sie gegen rasche politische Veränderungen in der zweiten Hälfte des XI Jahrhunderts Stand halten konnten.

Die bisherige Historiographie wehrte sich gegen den Gedanken dass das byzantinische Dalmatien ein Gebiet der slavischen Liturgie war, weil sie nicht

in Betracht nahm, dass die Einwohner dieses Gebietes vorwiegend Kroaten waren.

Deswegen wertete die bisherige Historiographie ganz falsch die Bedeutung des glagolitischen Schrifttums für die Südslaven, und im besonderen für die Kroaten. Der Glagolismus war kein Mittel des Widerstandes in dem Sinne wie es die Slavisten annahmen. Der Glagolismus war gar keine Bewegung, und er hatte im X und XI Jahrhundert überhaupt keine nationale Grundlage, so wie es sich manchmal die kroatische Historiographie gedacht hatte: die glagolitische Schrift war eine Schrift der Kroaten auch ausserhalb des damaligen Kroatiens.

Es konnten deswegen die Kroaten auf dem Gebiete des byzantinischen Dalmatiens d. h. auf demjenigen Teile des kroatischen Staates welches der dalmatinischen Mark gehörte — dank dem Kampfe für die Investitur und der antireformistischen Bewegung — die glagolitische Schrift annehmen und behalten. Obwohl das Gebiet der Glagoljica im Vergleich mit Kroatien der Trpimir-Dinastie — wie sich Jagić ausgedrückt hat — winzig gewesen ist — bleibt die glagolitische Schrift die kostbarste Kulturerrungenschaft der Südslaven und Kroaten.

